

AZ ESZTERGOMI ÉRSEKNEK

MINT

MAGYARORSZÁG PRIMÁSÁNAK JOGAI ÉS KIVÁLTSÁGAI.

EGYHÁZJOGI ÉS KÖZJOGI TANULMÁNY.

IRTA

Dr KÉSMÁRKY ISTVÁN

PÉCS EGYHÁZMEGYEI ÁLDOZÓ PAP, A HIT- ÉS JOGTUD. TUDORA.

BUDAPEST.

1896.

Midőn szent István apostoli buzgalma következtében a magyar nemzet nagyobb része áttért a keresztény hitre, a bölcs fejedelem azonnal az egyház szervezéséhez fogott. Az országot tíz egyházmegyére osztotta s ezek közül az esztergomit, mint székhelyén létezőt, érseki rangra emelte, a többit pedig ennek suffraganeusává tette. Ezen intézkedést a pápa nemcsak megerősítette, hanem neki apostoli czímet és koronát is küldött. István ezen bölcs intézkedése mai napig is alapját képezi a magyar egyház szervezetének és kilencz évszázad gazdag tapasztalata tanúsítja annak helyes voltát.

Szent István az esztergomi érsekségben mintegy természetes középpontját alkotta meg az egyházi szervezetnek olyképen, hogy annak mindenkori birtokosa legyen feje a magyar egyháznak. Hogy ennek mily nagy befolyást akart biztosítani hazánk alkotmányában, azt eléggé kivehetjük az ő Decretumaiból, melyekben általában első rendnek nevezi az egyházi rendet s így az esztergomi érsek első az elsők között. Szent István ezen intézkedése egyik leg-

hatalmasabb bizonyítéka az ő lángeszének és államalkotó képességének. Nem képezheti feladatunkat még csak röviden sem elősorolni azon nagy érdemeket, melyeket a nemzet erkölcsének szelidítése, a magyar államnak a nyugati államok sorába való beillesztése, a tudomány és műveltség terjesztése körül az egyház Magyarországon szerzett. De ha csak egy futó pillantást vetünk is a magyar egyház fejének, az esztergomi érseknek működésére; ha csak röviden vizsgáljuk is ama tiszteletre méltó férfiak sorát, kik a primási széket díszítették, önkénytelenül mintegy gondviselészerűnek tűnik fel előttünk szent István azon intézkedése, melylyel oly nagy hatalmat és gazdagságot összpontosított ezen állással bírók kezében.

Valóban nem csak méltóságra, hanem lelki és szellemi tulajdonokra nézve is első fiai ők a hazának.

Ott állanak a válság nehéz pillanataiban a trón zsámolyánál s bölcs tanácsaikkal segítik a királyt a helyes út megtalálásában. Kiskorú királyaink atyai gyámolítói s azoknak zsenge szívébe iparkodnak becsepegtetni az uralkodónak legfőbb erényeit, a honszeretetet és igazságosságot. Ha királyaink bármily okból távozni kénytelenek az országból, helyettük világos fővel és erős kézzel vezetik a kormány gyeplőit.

A királyi ház érdekeinek legfőbb őrei és

legmegbizhatóbb támogatói. Avagy kinek köszönheti az utolsó Árpád, III. Endre, hogy annyi trónkövetelő között ő jutott őseinek jogos örökébe? Nem Lodomér érsek hatalmas támogatása tartotta-e meg számára a trónt; nem ez az érsek volt-e erélyes védelmezője Martell Károly ellen, kit pedig a pápa is támogatott; és midőn a pápa követe által Martell Károlyt magyar királylyá koronáztatta, a primásnak volt bátorsága a pápa ezen tette ellen tiltakozni és hivatkozva az ősi jogra kijelenteni, hogy magyar királylyá érvényesen csak az esztergomi érsek koronázhat.¹

Ép így az esztergomi érsek Széchi Dénes eszközölte ki 1445-ben, hogy a várnai csatában elesett I. Ulászló helyébe a korán elhunyt I. Albert utószülött fiát, V. Lászlót választották meg s melléje a haza legnagyobb fiát, Hunyadi Jánost, tették kormányzóvá.²

Ha pedig nemzetünk átka a pártviszály ütötte fel fejét, hányszor ragadta ki a szenvedélytől elvakult felek kezéből a testvérvérre áhítozó kardot az esztergomi érsek bölcs tanácsa, és hányszor volt közvetítő a király és a nemzet között.

E nagy férfiak mindenkor fel tudtak emelkedni az egyéni érdek fölé, és állásukkal járó

¹ N. i. c. Schmitth : Archiepiscopi Strigonienses I. 149.

² N. i. c. Schmitth : i. m. I. 253.

dús jövedelmeiket nem a saját, hanem a haza, a vallás és a szellemi műveltség czéljaira használták.

Tanúsítják ezt nagylelkű alapítványaik és a haza oltárára felajánlott kincseik. Mindenki tudja, mit köszönhet a nemzeti művelődés e nagy férfiaknak; legyen elég megemlíteni annyit, hogy legfőbb hazai tanintézetünk a tudományegyetem is Pázmány Péter primásnak köszöni létét. Ki tudná elősorolni azt a sok jótéteményt, melylyel a szenvedő emberiség nyomorán enyhítettek; ki tudná megszámolni azon könyveket, melyeket az ő áldott kezük szárított fel. Legyen elég megemlíteni azt, hogy midőn 1639-ben nagy szárazság következtében iszonyú éhínség dúlt az országban, Lósy Imre primás volt az, ki gabonátárait megnyitotta és enyhítette a nép nyomorát.¹ Köztudomású dolog az is, hogy a nagy emlékű Simor primásnak nyilvános közadakozásai meghaladják az öt millió forintot.

De nem csak nagy szellemi erejüket, jó szívéket és dús kincseiket, hanem ha kellett életöket is fel tudták áldozni a haza oltarán. Két ízben nyitott az Isten sújtó karja nagy temetőt a magyar nemzet számára, s mindkettőbe a nemzet színe-javával eltemetkezett

¹ Schmitth : i. m. II. 127.

az ország főpapja is; a Sajónál Mátyás, Mohácsnál Zalkán László primások kiomló vére tanítja honszeretetre a késő unokákat.

Szent István az általa alapított egyetlen érsekséget nem csak úgy kívánta tekintetni mint «Magistram cæterarum Ecclesiarum» a többi egyház mesterét, tanítóját; s az érseket mint a magyar katolikusok fejét, első főpapját, hanem ellátta a szükséges segélyeszközökkel is, hogy hatalomban úgy mint fényben, erőben úgy mint tekintélyben valósággal első legyen. Ez okból több oly joggal és szabadalommal ruházta fel, melylyel a többi püspökségek nem bírtak. Épen e jogok és szabadalmak képezik jelen értekezésünk tárgyát, melyet két részre osztunk, az első részben foglalkozván azon jogokkal és szabadalmakkal, melyek az esztergomi érseket egyházjogi szempontból illetik meg; a második részben pedig azon kiváltságokat soroljuk fel, melyek a magyar közjog szempontjából illetik meg az esztergomi érseket.

I. RÉSZ.

Azon jogok és szabadságok, melyek az esztergomi érseket egyházi szempontból illetik meg.

Ide tartoznak:

A) Az esztergomi érsek Magyarország *primása* s mint ilyen 1. feje a magyar egyháznak. Rangban az első főpap, nemzeti zsinatot hirdethet, azon elnököl és az ország minden főpapja, még a kalocsai érsek is tartoznak azon megjelenni. 2. Felebbezéseket fogadhat el minden magyar főpapi széktől és elfogadhat olyan peres ügyeket is, melyek nem felebbezés, hanem egyszerű panasz útján jutnak elébe.

B) A primás a római szentszék született követője, a miből ismét több előjoga következik mint azt alább elősoroljuk.

A)

A primás sokáig nem jelentett külön rangfokozatot az egyházi hierarchiában. Afriká-

ban találkozunk először e névvel. Afrika ugyanis Nagy Konstantin óta hat provinciára volt felosztva s itt a metropolitai jogok nem voltak egy bizonyos püspöki székhöz kötve, hanem az egyháztartománynak felszentelésre nézve legidősebb püspöke gyakorolta azt, a kit ezért eleinte nem is metropolitának, hanem senior-nak, majd primásnak neveztek. Később annyiból változás állott be, hogy Karthago állandó primatialis székhelylyé lett, s annak püspöke nem csak saját tartományának volt érseke, hanem egyúttal az egész afrikai egyháznak is a feje.

Ennek példájára azután nyugaton több helyen keletkeznek primatialis székek, főleg oly helyeken, melyek egyes egész tartományok fölött elsőbbséggel bírtak. Ezek azután jogokat is kezdtek gyakorolni a többi érsekek felett; körülbelül ugyanazon jogkört szerezvén meg maguknak, mint keleten az exarchák, azon lényeges különbséggel mégis, hogy míg az exarchák a patriarchák mellett függetlenek, azokkal csaknem egyenlő hatáskörrel bírnak, addig a primások a római pápának, mint nyugot patriarchájának alá voltak vetve, sőt keletkezésök egyik főczélja éppen az volt, hogy a nyugoti egyház érsekeit és püspökeit szorosabban fűzze a pápai székhöz. Hajdan a primások a pápai szék engedélyéből igen nagy jogokat gyakorol-

tak. Ők szentelték fel az alattuk álló metropolitákat, zsinatra gyűjthették területök püspökeit, felügyeltek az egyházi fegyelem pontos megtartására, sőt felebbezéseket fogadtak el az érsekektől. De éppen ez okból gyakran éles súrlódás támadt a primások és más metropoliták között, minek következménye a primások tényleges joghatóságának megszüntetése lett és csak is a primási címet tartották meg azok, kiket valamely országban a legfőbb püspöknek tekintettek.

De ha tényleges hatáskörük megszűnt is, azért bizonyos tiszteletbeli elsőbbséggel mindig bírtak a többi érsekek felett, és még az utolsó vaticani közssinaton is a pápa a primásoknak erre az esetre közvetlenül a bibornokok és patriarchák után a többi érsekeket megelőzőleg adott helyet azon határozott megjegyzéssel azonban, hogy abból jövőre részökre valamely előny, vagy másokra valamely hátrány le nem vonható.

Tényleges primási jogokat gyakorló primás az egyházban már csak kettő van: az írlandi és a magyar. Az esztergomi érsek mint Magyarország primása első valamennyi főpap között, kinek joghatósága kiterjed az egész országra. Ezen elsőségéhez mindaddig, míg egyedüli érsek volt az országban, semmi kétség sem fért; egyedüli érsek volt 1093-ig, mely évben szent

László a bácsi érsekséget alapította, mely később 1139—1159 közt egyesített a kalocsai püspökséggel (Pray szerint 1149-ben). Régibb történetiróink közül többen azt állították, hogy Kalocsa mindjárt kezdetben érsekség lett volna s Asztrik volt az első kalocsai érsek. E tévedés onnan ered, mert a második esztergomi érsek Sebestyén (1032—1036) súlyos szembajba esván, helyette Asztrik a kalocsai püspök vezette az ügyeket s ekkor érseki czímet nyert, melyet később is, midőn Sebestyén meggyógyulván, megyéje kormányát ismét átvette, Asztrik egész haláláig, de csak személyére nézve megtartott.¹

De azért szent László idejében, ki a bácsi érsekséget alapította, szintén el volt ismerve az esztergomi érsek elsőbbsége, a mi kitűnik a zágrábi püspökség alapítóleveléből, melyben olvassuk, hogy a püspökség alapíttatott «*Regnante rege nobilissimo Ladislao; Strigoniensis vero ecclesiae primatum Acha gubernante*».

Az esztergomi érseknek elsősege valamennyi főpap között leginkább abból tűnik ki, hogy nemzeti zsinatot csak ő hívhat össze. Első királyaink idejében azon vegyes gyűléseket is zsinatnak nevezték, melyeken az egyházi és világi nagyok összegyűlve az ország ügyei felett tanácskoztak. Ilyenek már szent István alatt is

¹ Pray: i. m. 152. V. ö. Schmitth: A. Eppi. Strig. I. 14.

voltak 1016-ban,¹ 1035-ben; I. Endre alatt Csanádon, Székesfehérváron, Abaújváron, majd szent László alatt Szabolcson, és Pannonhalmán, Kálmán alatt stb. Ezeken a királyok is elnököltek; de a tulajdonképeni egyházi nemzeti zsinatot mindenkor a primás hívta össze, ő elnökölt azon s e zsinatra az ország összes főpapjai tartoztak megjelenni. Szent István az általa alapított apátságok okleveleiben egyenesen megköveteli, hogy ezek az esztergomi érsek által hirdetett zsinaton megjelenjenek. Így a pécsváradi² bakonybéli³ apátságok alapító leveleiben. Hogy a tihanyi apát is köteles volt az esztergomi érsek által hirdetett zsinaton megjelenni, az kitűnik Péter veszprémi püspöknek 1267-ben kelt okleveléből, melyben kijelenti, hogy bár az esztergomi érsek a tihanyi apátság feletti egyházi hatóságot neki átengedte, azért ez a tartományi hatalomra nézve az esztergomi érseknek változatlanul alávetve marad.⁴

¹ Schmitth : i. m. I. 14.

² Eadem etiam autoritate Apostolica mediante decrevimus, ut prefati Coenobii Abbas generali tantum et solemni dum taxat Synodo Strigoniensis Archiepiscopi interesse teneatur. Török : Magyarország primása. II. 6. l. III. okl.

³ Nullius episcopi subjaceat potestati, nisi Strigoniensis Archiepiscopi tantummodo generali assistat synodo. Török : i. m. II. 8. IV.

⁴ Praelatus Ecclesie Tychoniensis . . . in signum subjectionis ad synodum Archieppi Strigoniensis una nobiscum accedere teneatur, recepturus ibidem cum reverentia ipsius

Hogy a pannonhalmi főapát úgy a pápai bullák mint szent István és Ulászló királyok diplomái értelmében független minden püspöki jurisdictiontól, de az esztergomi érseknek, mint Legatus natus-nak, alá van vetve, azt bővebben fejtegeti és a felhozott ellenvetéseket czáfolja Cherier. Enchir. Jur. Eccl. I. 309 és köv.

Péterffy Sacra Concilia című művében közli az esztergomi zsinat decretumait; e zsinat Lőrincz érsek idejében 1114-ben tartatott s azon jelen volt tíz püspök. Mivel pedig ekkor már fennállt a bácsi érsekség (1093), az esztergomi érseknek nem volt ennyi suffraganeusa, tehát az általa hirdetett zsinaton nemcsak suffraganeusai, hanem valamennyi főpap köteles volt megjelenni. Igaz, hogy a bácsi érsek nincs a jelenlevők között, de ennek természetes oka abban rejlik, hogy ez időben a bácsi érseki szék épen üresedésben volt.

Ép így 1256-ban Benedek esztergomi érsek zsinatot tart Esztergomban, melyen a kalocsai érsek suffraganeusai (erdélyi, váradi, zágrábi, csanádi, szirmiumi) jelen vannak, mit nem tettek volna, ha azzal nem tartoznak.¹

VIII. Bonifácz pápa 1295-ben kelt bullájában részletesen felsorolja az apátságokat, prépost-

Archieppi statuta salubria et mandata. Török: i. m. II. 37. XXXIII.

¹ Török: i. m. I. 44. I.

ságokat, püspökségeket, köztük a kalocsait is, s azt mondja, hogy a zsinaton «Ad synodum eiusdem Archiepiscopi, quoties illam per ipsum Archiepiscopum celebrari contingeret» jelenjenek meg.¹

1359-ben a fehérvári prépost nem akar megjelenni az esztergomi érsek által hirdetett zsinaton; ekkor Miklós érsek VI. Incze pápához fordult s ez kötelezte a prépostot a megjelenésre. Negyven évvel később IX. Bonifác pápa ismételten megerősíti VIII. Bonifácznak fentebb említett levelét.² Lesz alkalmunk értekezésünk folyamán még több idevonatkozó adatot felhozni.

Az esztergomi érsek elsősége és az egész ország papságára kiterjedő hatalma idő folytán sok heves támadásnak lett kitéve. Ily támadásokat intéztek ellene első királyaink bőkezűségéből alapított apátságok, prépostságok, különösen pedig a kalocsai érsek. Főleg a XII. század második felében ismétlődtek a támadások, de az esztergomi érsekek támogatva úgy a király, mint a pápa által, jogaikat mindenkor megvédelmezték, sőt mindenki előtt annyira ismertté tették, hogy még a párizsi egyetemen is tanították, miszerint Magyarországon két érsekség

¹ Török: i. m. II. 62. XXXIX.

² Török: i. m. II. 57. LIII.

van, az esztergomi és kalocsai s az előbbeni Magyarország metropolitája.¹

A primás, mint a magyar egyház feje, ennek szabadságát mindenkivel, még a királylyal szemben is mindenkor a legnagyobb erélylyel védelmezte. Így midőn III. István király 1169-ben az egyházi javak eladásával simoniát űzött, sőt az elhalt váradi püspök helyét be sem töltötte, hanem annak javait a kincstár részére lefoglalta, Bánfy Lukács primás zsinatot tartott, mely a király eljárását elítélte, s a primás a király előtt erélyes szavakkal tiltakozott az egyház megrabolása ellen; midőn pedig ez sem használt, III. Sándor pápához fordult, ki követet küldött az országba s ennek sikerült is a királyt jobb útra téríteni.²

Általában a pápák mindenkor segítették az esztergomi érseket jogainak megvédésében. Így III. Kelemen pápa 1188-ban az esztergomi érsek kiváltságait megerősítette³ s ugyancsak ő három

¹ In Hungaria sunt duæ sedes Archiepiscopales Strigoniensis et Colocensis; Strigonium habet de curia regis de moneta VI. mille marcas et decimam monetarum et est Metropolis Ungariæ; Colocensis sedem habet Bachiensem et habet duomille et quinquentas marcas Magyarország állapotát 1189-ben leíró Codexből, mely a párizsi nemzeti könyvtárban őriztetik. Török: i. m. I. 27. l.

² Schmitth: i. m. I. 72. s köv.

³ Præterea Libertates et immunitates . . . antiquas quoque et rationabiles consuetudines ipsius ecclesiæ auctoritate apostolica confirmamus. Fejér. Cod. dipl. I.

évvel később a fehérvári prépostot és a panonhalmi apátot engedelmességre szorítja az esztergomi érsek iránt.¹

Ugyanazon évben III. Cœlestin pápa három bullát is ír ezen ügyben és nemcsak megerősíti az esztergomi érseket minden eddig élvezett előjogaiban, hanem érvényteleneknek nyilvánítja mindazon engedményeket, melyeket az esztergomi szék megrövidítésével bárki Rómában alattomban vagy álnokul kieszközölt.

III. Incze pápa 1198-ban ismét megerősíti az esztergomi szék kiváltságait; midőn pedig Imre királytól nyert téves informatio alapján egy-némely kinevezést az esztergomi érsektől elvont, Jób érsek személyesen keresi fel a pápát Prænesteben, ki erre az érsek sérelmeit három brevében orvosolta is. Legnevezetesebb ezek között az 1203 május 4-én kelt, melyben a kalocsai érseket megróvja a pápa, mivel nem tartotta tiszteltben az esztergomi érsek jogait.²

Az esztergomi és kalocsai érsek közt levő rivalitásra nevezetes világot vet az 1204-iki érsekválasztás. János, kit sokan helytelenül II. Endre sógorának tartanak, még Imre király idejében elnyerte a kalocsai széket s mint ilyen

¹ Per apostolica vobis scripta mandamus, quatenus venerabili fratri nostro Jób Strigoniensi A. Epp. reverentiam impendere procuretis. Török II. 11. IX.

² Lásd Török: II. 287. l. IX. okl.

szintén heves támadásokat intézett az esztergomi érsek jogai ellen. Midőn 1204-ben Guilelmus vagy másképp Ugrinus esztergomi érsek meghalt, II. Endre király kedvenczét, Jánost akarta az esztergomi székre emelni, és az esztergomi káptalan meg is választotta azt. Ezen választás ellen azonban a suffraganeus püspökök erőiesen tiltakoztak Rómában, egyrészt azért, mert a választásra őket meg sem hívták, másrészt pedig azért, mert félték, hogy János, ki mint kalocsai érsek maga is támadta az esztergomi székek jogait, nem lesz képes az ország első székeinek jogait megvédelmezni. III. Incze pápa meg is hallgatta kérésöket és 1204 november havában kelt iratával a választást megsemmisítette és erről II. Endrét is értesítette. Midőn azonban az új választáson egyhangulag ismét Jánost választották meg, III. Incze 1205 nov. 2-án kelt levelében a megtörtént vizsgálatok és kihallgatások nyomán beleegyezik, hogy a kalocsai érsek az esztergomi székre emeltessék.¹

II. Endre az esztergomi érsek kiváltságait maga is elismeri és annak elsőségét nyíltan hirdeti, midőn a pápához intézett levelében többek között így ír: «Strigoniensi Archiepiscopo, qui et dignitate cæteris præeminet.»²

¹ Fejér : Cod. dipl. III. 1., 23. V. ö. Török. II. 14. XIV.

² Török : II. 19. XVII.

Az esztergomi érsekre bizta II. Endre gyermekeit is, míg maga a szent földön járt; később pedig 1231-ben Róbert érseket felhatalmazta, hogy az esetben, ha ígérete daczára meg nem tartaná az arany bullát, őt egyházi átokkal sujtsa.

Még határozottabban elismeri az esztergomi szék elsőbbségét IV. Béla király, ki 1239-ben az esztergomi érseknek szent István király és az apostoli szent szék által alapított Primásságát és minden magyar egyház feletti elsőbbségét elismeri, addigi előjogait megerősíti, sőt újabb adományokkal neveli.¹ Ezen okmányban a primási elnevezés már mint igen régi említettetik.

Midőn pedig a tatárok az országot elpusztították és a Sajónál Mátyás esztergomi érsek elesett, Béla Dalmáciába menekült s a vele levő öt főpap közül Vancha István váczi püspököt azonnal esztergomi érsekké nevezte ki, hogy az ország első széke ne legyen üresedésben. IV. Incze pápa a kinevezést megerősíti, sőt 1243-ban Istvánt Dalmácia és Horvátország

¹ Etam prædicta sancta Strigoniensis Ecclesia locum primatis in regno nostro tenere dignoscatur tam a beata sede Apostolica quam a Sancto primo rege Stephano, nostro pregenitore, qui prædictam Ecclesiam fundavit dotavit . . . etc. . . . Nos. . . . Archiepiscopum et Ecclesiam suam Strigoniensem aliis Ecclesiis præferre volentis prouit fuit et est Fejér. Cod. Dipl. IV. 152.

területén a szentszék követévé nevezte ki, 1251-ben pedig bibornoki méltóságra emeli.¹

István érseksége alatt a pannonhalmi apát ismét függetleníteni akarta magát és a Pannonhalmára érkező érseket sem processióval fogadni — mint az szokásban volt — sem pedig neki a pallium használatát megengedni nem akarta. Ekkor IV. Incze pápa 1247 aug. 9-én egy levelet intéz a pannonhalmi apáthoz, melyben mindkét köteletségének teljesítésére inti.²

Hogy az egyházi és országos elsőbbség mennyire az esztergomi székhez van kötve, arra legerősebb bizonyíték épen IV. Béla idejében merül fel. Az előbb említett Vancha Istvánt ugyanis a pápa bibornokká és prænestei püspökké nevezte ki, és így ő az országot elhagyta. Egyideig a pápa az esztergomi szék kormányzását is meghagyta kezében, de IV. Béla nem tartotta üdvösnek, hogy e fontos állás birtokosa más ország dolgaival is el legyen foglalva, s azért Benedek kalocsai érseket szemelte ki az esztergomi székbe, kit a káptalan meg is választott.

IV. Béla ekkor sürgeti a pápánál a válasz-

¹ Ő az első magyar bibornok.

² Per apostolica vobis scripta mandantes, quatenus eundem Archiepiscopum cum ad monasterium vestrum accesserit, prout consuevistis hactenus, processionaliter admittentes eum celebrare ibidem cum pallio libere permittatis. Török i. m. II. 29. XXIV.

tás megerősítését, mert úgymond: «Az esztergomi főpap az egyházi és világi nagyok közt az első, ki bennünket az ország nehéz és titkos dolgaiban tanácscsal és segélylyel támogatni kénytelen, s kinek jelenlétét még rövid időre sem nélkülözhetjük». A király tehát meg van győződve, hogy az egyházi és világi elsőség az esztergomi székhöz van kötve, mert különben miért sürgette volna Benedeknek áttételét az esztergomi székre, mint előmozdítást, hiszen annak tanácsával akkor is élhetett volna, ha az a kalocsai széken marad.

1256-ban pedig így ír IV. Béla az esztergomi székről: «Cum eadem ecclesia strigonien-sis a prima sui fundatione super omnes Ecclesias Cathedrales totius Regni Hungariæ velut omnium Ecclesiarum primas sit».¹

1263-ban IV. Béla az esztergomi érsekség minden az napig nyert előjogait, szabadalmait ünnepélyes oklevélbe összefoglalva, megerősíti.²

Ugyanazon évben a pécsi püspök pallium viselési joga idézett elő pert. A budai zsinaton ugyanis a távollévő pécsi püspöknek, valamint a távollévő többi püspököknek követeit egyik tanácskozásba, mely nagyobb discretiót kívánó fontos ügyben Angelus pápai követ elnökle

¹ Pray: Specimen Hierarchiæ Hung. I. 91.

² Török: i. m. II. 33. XXX.; Pray: I. 134. I.; Schmitth: i. m. I. 132, ő azonban az évet tévesen 1270-re teszi.

alatt tartatott, nem bocsátották be; ezt a pécsi követek püspökük megalázásának tekintették, mert az jóllehet nem érsek, de érseki joga és palliuma van.¹

Tény az, hogy már Calanus pécsi püspök (1188—1218.) «propter suavem suæ probitatis oderem ab Ecclesia Romana pallio meruerit decorari».² De ezt csak személyére kapta és ő is csak a külső dísz, nem pedig a palliummal járó érseki jogokat; s így egészen alaptalan volt a pécsi követek argumentálása, miért is az esztergomi érsek óvással élt, melyről György győri püspök okiratot állított ki.³

Kun László szerencsétlen uralkodása alatt nemcsak a politikai, hanem az egyházi ügyekben is nagy volt a zavar és fejtelenség. László kicsapongásai miatt félt az esztergomi érsek dorgálásaitól s azért Benedek halála után három évig nem engedte betölteni az érseki széket, a mi csak még inkább növelte a zavart egyházi tekintetben. A pápa végre 1278-ban Fülöp követet küldte az országba, ki Budán zsinatot tartott, melyben igen sok üdvös törvényt hoztak az egyházi fegyelem helyreállítására s az érseki széket is betöltötték Ladomér váradi püspök személyében. A zsinat meg volt győ-

¹ Fejér: Cod. dipl. IV. 3., 172.

² [C. 15.] Innoc. III. de præs. II. 23.

³ Török: II. 33. XXIX.

ződve, hogy a meglazult egyházi fegyeleni helyreállítása, a szaporodó eretnokség és pogányság (kunok) folytán hanyatló valláserkölcsei élet megszilárdítása csak úgy érhető el, ha az egyházi hatalmat és tekintélyt a primás kezében összpontosítják; s azért azt, a mi tényleg már szent István óta megvolt, azt most zsina-tilag is kimondták, s Lodomér személyében az ország primásságát elválaszthatatlanul az esztergomi székhöz kötötték. Bár László király ellenséges tartása miatt a zsinat feloszlott, annak határozatait László mégis megerősítette; sőt 1280-ban az esztergomi érseket az amortisatió törvénye alól is felmentette, a primatust pedig elismerte.¹

Sőt 1289-ben az esztergomi érsekséget a királyi dézsma jogaiban is visszavonhatatlanul megerősíti.²

Még nagyobb tisztelője volt az esztergomi érseknek III. Endre, az utolsó Árpád, ki koronáját is Lodomér érsek pártfogásának köszön-
hette. 1290-ben kelt oklevelében az esztergomi egyházat anyjának, Magyarország minden egyházai metropolisának és fejének nyilvánítja.³

¹ Schmitth: i. m. I. 274.

² Ipsum decimam totalis Telonii . . . ipsi Archiepo-
ipsiusque successoribus contulimus, tradimus. Török: II.
38. XXXV.

³ Sacro sanctam matrem nostram Strigoniensem Eccle-

Ezen oklevelet 1293-ban ismét megerősíti. Fennena királyné pedig, III. Endre első neje, Lodomér érseknek Mocha birtokát ajándékozta s adománylevelében elszámolja az érsek fáradásait, hogy az utolsó Árpád törvényes örökségéhez jusson, miből egyszersmind az esztergomi érsek nagy politikai befolyása is kitűnik.¹

Lodomér érsek egyike volt a legkiválóbb esztergomi érsekeknek, ki szigorúan meg tudta különböztetni mivel tartozik a szentszéknek és mivel tartozik hazája függetlenségének. A pápa által pártfogolt Anjou házzal szemben III. Endre törvényes jogait erélyesen védelmezte, és bár ellenezte a pápa politikáját, mégis a szigorú, de igazságos VIII. Bonifác pápa 1295-ben egy bullában az esztergomi érseknek, mint Magyarország primásának felsőbbbségét az összes magyar egyházak, püspökségek, apátságok, prépostságok, kolostorok, sőt még a kalocsai érsek irányában is elismerte.

Az Árpádok korából tehát, mint látjuk, számtalan bizonyíték maradt fel az esztergomi érsek elsőségéről és az egész országra kiterjedő hatalmáról. Mindjárt szent István óta tényleg első volt az országban, 1278-ban pedig zsinatilag összekötik a primási méltóságot az eszter-

siam ceterarum Ecclesiarum Regni Hungariae Metropolitum et Magistrum etc. Török: II. 39. XXXVI.

¹ Török: II. 39. XXXVII.

gomi székkal. De azután is számtalan bizonyíték hozható fel e mellett. Sőt éppen Róbert Károly idejéből birjuk egyik leghathatósabb bizonyítékát annak, hogy az esztergomi szék rangban megelőzte a kalocsait. Ugyanis Tamás primás 1318-ban épen Kalocsára metropolita társának székhelyére hívta össze a nemzeti zsinatot, azon elnökölt és a fenmaradt oklevélben először az ő neve szerepel suffraganeusaival, s csak azután következik László kalocsai érsek és suffraganeusai.¹

Különben Róbert Károly már 1317-ben kelt adománylevelében az esztergomi egyházat minden többi magyarországi egyházak anyjának nevezi.² Midőn pedig 1324-ben Róbert Károly Nezsider várost, melyet még Ágnes, III. Endre özvegye ajándékozott a primásnak, némely világi főurak ösztökélésére a kincstár részére lefoglalta, Boleszlav primás ez ellen erőlyesen tiltakozott, s midőn ez eredményre nem vezetett, primási jogainak védelmére a pápához fordult, ki követet küldött Károlyhoz, ki az érsek javára döntötte el az ügyet, miibe Róbert Károly is belenyugodott,³ sőt 1332-ben megerősítette azon szabadságlevelet, melylyel IV. Béla

¹ Török: i. m. I. 69. és II. 42. XLI.

² «Sanctam Ecclesiam Strigoniensem matrem videlicet aliarum Ecclesiarum Hungaricarum».

³ Schmitth: i. m. I. 171. I.

király az esztergomi egyháznak, mint a magyarországi összes egyházak fejének előjogait elismeri.¹ Ebben bízva Csanád érsek mindazon javakat, melyeket Csák Máté vagy más főurak a zavarok alatt az esztergomi széktől jogtalanul elraboltak, erélyesen visszakövetelte.²

Nagy Lajos szintén nagy tisztelője volt az esztergomi érseknek; 1347-ben, míg a nápolyi hadjárat miatt távol volt, Csanád érsekre bízta az ország kormányát, ki azt a király távolléte alatt a legnagyobb bölcseséggel vezette. 1369-ben Nagy Lajos megerősíti az esztergomi egyházat mindazon javak birtokában, melyeket az 32 év alatt praescribált, bármi módon jutottak azok birtokába.

Nagy Lajos idejében összeütközése volt a primásnak Bálint pécsi püspökkel. — Bálint ugyanis, mint Lajos követe, Rómában járván, ott nagy érdemei és tehetségei miatt a pápától bibornoki méltóságot nyert, s talán ebben is bízva meg bizonyos pápai szabadalmakra hivatkozva, eltiltja megyei apátjainak és papjainak, hogy az esztergomi érsek által hirdetett zsinaton megjelenjenek. A primás e sérelem miatt Rómába fordul, s VI. Orbán pápa meg-

¹ «Eadem Ecclesia Strigoniensis super omnes Ecclesias Cathedrales totius Regni Hungariæ velut omnium Ecclesiarum Primas sit decorata».

² Schmitth: i. m. I. 182.

hagyja a bácsi prépostnak, hogy vizsgálatot tartván a pécsmegyei papokat a régi jog szerint az esztergomi érsek hatósága alá hajtja, kinek joghatósága alá az összes magyarországi egyházak tartoznak.¹

Ezt a jogot a primás tényleg gyakorolta is. Így 1380-ban Demeter primás mint bíró ki-egyenlítette a pert, mely az egri püspök és káptalan között folyt.²

1382-ben pedig ugyancsak Demeter primás zsinatot tart Esztergomban s ott megparancsolja, hogy az összes egyházi javadalmak összeíratván, ezen összeírást az esperesek a püspököknek, ezek pedig a primásnak nyújt-
sák be. Ezen zsinat az esztergomi érseknek az egész országra kiterjedő jogait csak megszilárdította.³

1387—1418. a hatalmas Kanizsay (III.) János ül a primási széken, ki úgy politikai, mint egyházi téren nagy tevékenységet fejtett ki, és kit a pápa 1399-ben nemcsak primásnak nevez hanem neki a szent szék született követének címét is ajándékozta,⁴ mint erről alább még szó lesz. 1399-ben János egy bullát eszközölt

¹ Pray: i. m. I. 66. V. ö. Török: II. 52. XLVII.

² Schmitth: I. 207.

³ Furpura Pannon. 41. l.

⁴ «Te primatem et legatum sedis apostolicæ natum cum plenís, liberis et commodis potestate ac iurisdictione etc. constituimus. Török: II. 54. LI.

ki, melyben a pápa Magyarországnak minden püspökségeit, egyházait, apátságait és prépostságait határozottan az esztergomi érseknek mint magyar primásnak veti alá, elrendelvén, hogy az általa hirdetett zsinaton mind — a kalocsai érsek is megjelenni tartozik.¹

Midőn Zsigmond király ellen a főurak összeesküdtek és elzárták, ez azt vélte, hogy Kanizsay is részese az összeesküvésnek, miért is kiszabadulása után az érseknek több várát, köztük Esztergomot és Verebélyt is lefoglalta. Kanizsay erélyesen védelmezte jogait és a pápa is segítette őt, míg végre Zsigmonddal kibékült, s ez belátván tévedéseit, a primást kegyeibe visszafogadta és jogait megerősítette.²

1426-ban Lépes György primás a pozsonyi káptalannal szemben volt kénytelen védelmezni a primási jogokat. A káptalan ugyanis mellőzve az esztergomi érsek jogait, maga választotta a a kanonokokat; ezekkel szemben György a primásnak, kanonok kinevezési jogát megvédelmezte.³

Pálóczy György primássága alatt pedig a székesfejérvári prépost kísérelte meg kivívni függetlenségét; azonban bár egy állítólag XXIII. János pápától származó kiváltságlevelet is

¹ Pray: Specim. Hier. Hung. I. 13. és Török: II. 57. LIII.

² Schmitth: i. m. I. 224. I.

³ Schmitth: i. m. I. 240. I.

mutatott fel, mégis Pálóczy György kérésére V. Márton pápa a nevezett prépostság minden kivételességét, mint a magyar primás jogait sértőt apostoli hatalmánál fogva megsemmisítette.¹

1449-ben V. Miklós pápa ismét kimondja, hogy a magyarországi egyházak a primásnak vannak alávetve,² s ezt 1452-ben két oklevélben is ismétli, melyekben az esztergomi érseknek primási egyházhatósági felsőbbségét újra megerősíti.

1464-ben II. Pius pápa Széchy Dénes bibernok érsek kívánatára az esztergomi érseknek mint Magyarország primásának előjogait, kiváltságait és egyházhatósági felsőbbségét az országban megerősíti.³ Ezen bulla majdnem szóról-szóra megegyezik VIII. Bonifácznak 1295-ben kelt és IX. Bonifác által 1399-ben megerősített bullájával, melyekről fentebb már megemlékeztünk. 1476-ban János primás alatt, ki német származású volt, Mátyás király az esztergomi székeknek még IV. Béla alatt adott kiváltságait megerősíti; mégis ezen évben János

¹ Török: i. m. I. 86. lap.

² Omnes et singulos clericos cuiusquos-que status gradus aut conditionis forent, exemptos et non exemptos juxta provinciam Strigoniensem et per totum Regnum Hungariae et partes adiacentes, dicte Strigoniensi Ecclesiae subjectos. Török: II. 61. LVIII. Schmitth: L. 255.

³ Pray: Spec. Hier. Hung. I. 19.

nem tudni mi okból, összeszedve drágaságait és kincseit, a német császárhoz futott és onnan többé vissza sem tért.¹

1486-ban VIII. Incze pápa ismeri el, hogy az esztergomi szék első az országban. Mátyás király ugyanis engedve Beatrix királyné kéréseinek, ennek egy unokaöccsét, az alig öt éves Hyppolit Ferrarai herceget akarta kinevezni primásnak, a pápa azonban tekintetbe véve az esztergomi szék méltóságát, a király kívánságát sokáig megtagadta.²

1508-ban újabb kitüntetés érte az esztergomi széket. Ez évben ugyanis II. Gyula pápa Bakocz Tamás érseket — de csak személyére nézve — Konstantinápolyi patriarchává nevezte ki. E címmel a legfőbb egyházi méltóságok egyike jutott a primás birtokába; s azért midőn ez a laterani zsinatra utazott, Velence nagy kitüntetéssel fogadta az átutazót és külön díszgályát bocsátott a rendelkezésére. Rómában pedig ő tartotta a zsinatot megnyitó «Veni Sanctet» és midőn II. Gyula a zsinat alatt meghalt, a conclave előtt is Bakocz tartotta a «Veni Sanctet» és általában igen nagy szerepet játszott Rómában.³

¹ Purpur. Pannon. 93.

² «Attenta magna illius Ecclesiae dignitate, quae prima in Regno tuo». Török: II. 81. LXXVII.

³ Török: i. m. II. 84. LXXVI.

Nevezetes okirat az esztergomi szék kiváltságainak bizonyítására X. Leó pápának 1513-ban kelt bullája, mely az esztergomi érsekségre és a primásra vonatkozó minden előjogot, hivatkozva az előbbi pápák által kiállított okira-
tokra, ünnepélyesen megerősítette.¹

Ugyanazon évben a pápa egy másik okiratot is küldött, melyben a szepesi prépostot és káptalanát az esztergomi érseknek primatialis s így az összes magyarországi egyházakra kiterjedő egyházhatósága alá rendeli.² A dolog genesise az, hogy 1435-ben Zsigmond Stock János szepesi prépostot a primás joghatósága alul legfőbb kegyuri jogainál fogva kivette. E kiváltságot 1458-ban Mátyás király, a következő évben pedig II. Pius pápa is megerősítette; most azonban X. Leó a régi állapotot ismét vissza állította.³

A gyászos mohácsi vész után bekövetkezett trónviszályok között is megtartotta elsőbbségét az esztergomi szék. 1529-ben Zápolya János ismeri el, hogy az esztergomi szék az első egyházi méltóság Magyarországon.⁴

¹ Török: II. 87. LXXIX.

² Praepositus Ecclesiae Scepuensis . . . praefati Archiepiscopo Strigoniensi subiectus existat et ad eius synodum accedere . . . Török: I. 90. LXXX.

³ Pray: Spec. Hier. Hung. I. 61.

⁴ Ad Archiepiscopatum Strigoniensis Ecclesiae, qui in Regno meo prima dignitas est. Török: 98. XC.

Ellenfele Ferdinánd pedig 1542-ben a primást a királyi kettős pecsét őrizetének és főcancellári jogainak ősi törvényes gyakorlatába visszahelyezi,¹ sőt midőn ugyanezen évben meghalt Thurzó nádor, Ferdinánd Várday Pál primást nevezte ki az ország helytartójának, mely méltóságot utódai közül is többen viselték.²

Várday Pál mint helytartó a pozsonyi országgyűlésen erélyesen védelmezte a katolikus egyházat a mindinkább terjedő protestantismus ellen, s főleg az elrablott egyházi javak visszaadását követelte.³

1550-ben az ország karai és rendei azon kérelemmel fordultak a királyhoz, hogy az egyházi javakat ne adományozza idegeneknek; s itt világosan elismerik, hogy az esztergomi érsek a magyar egyház feje és méltóságban mindjárt a király után következik.⁴

A primási szék jogainak egyik leghatalmasabb védője volt Oláh Miklós primás (1553—1568) sőt azt személyére nézve még növelte is, mert a király a legfőbb kegyúri jog gyakor-

¹ Török: II. 104. XCVII.

² Schmitth: II. 52.

³ Schmitth: i. m. II. 52.

⁴ 1550. Art. 18.: «præcipue autem Archiepiscopatum Strigoniensem qui iam inde fere ab ipsis Christianæ religionis in Hungaria primordiis Caput (secundum Regiam maiestatem) in Regno omnium Ecclesiarum fuit.

latát is reá bízta; 1562-ben pedig Nádasdy Tamás nádor halála után az ország helytartójává nevezte ki. Ő 1561-ben a második nagyszombati zsinaton a primás jogait 23 pontba összefoglalta, kihirdette, a templom ajtaján kifüggesztette a nélkül, hogy ezeknek valaki ellentmondott volna, s így a primás jogainak elismertetéséhez nem csekély mérvben járult hozzá.¹

Oláh tényleg gyakorolta azon hatalmat is, mely a primást az összes magyarországi szerzetesek felett megilleti. Ugyanis az akkori felfordult viszonyok között vitássá vált egyházi javadalmak jogszerű birtokát szigorúan megvizsgálta, s e célból az összes magyarországi prépostokat és apátokat széke elé idézte és jogaik felett ítéletet hozott 1557-ben.²

Vrancsics Antal primás idejében Miksa király a primást, mint királyi helytartót azon 32 telek adományozási jogával ruházta fel.

¹ Török : II. 117. XC. «A privilegiumok összeírója görög. Mátyás a primás Vicarius Generalis volt, s azt így kezdte : «Mandato Reverendissimi in Christo patris Domini illustrissimi Domini Nicolai Oláhi, Archiepiscopi Strigoniensis, eiusdemque loci perpetui ac Comitatus Hontensis comitis, Regni Hungariæ primatis, ac Apostolicæ sedis Legati nati, sacræ Cæsareæ Majestatis in hoc Regno supremi Secretarii Cancellarii, ac Consiliarii, Domini et prælati nostri gratiosissimi, 36. Lásd Schmitth : i. m. II. 67. lap.

² Török : II. 109. CVII.

mely a magyar közjog értelmében a nádort, mint királyi helytartót megilleli.¹

Vrancsics halála után 23 évig volt üresedésben a primási szék; végre kinevezte a király Fejérközy Istvánt primássá, egyszersmind az ország helytartójává, de még mielőtt Rómából megérkezett volna részére a megerősítés, elhalt.² Utóda Kutassy János szintén viselte a helytartói címet.

Ennek utóda Forgách 1608-ban a pozsonyi országgyűlésen a magyar clerus nevében mint annak feje, tiltakozott a bécsi béke azon pontjai ellen, melyek a katholikus vallásra sérelmesek; 1610-ben pedig, midőn a protestánsok Zsolnán gyűlést tartottak és ott három superintendest választottak, ez ellen erélyesen tiltakozott és tiltakozását Pozsonyban és Nagy-Szombatban a templom ajtajára is kifüggesztette.³

Forgách, hogy a hanyatlásnak indult egyházi szellemet ismét felvirágoztassa, 1611-ben Nagy-Szombatban tartományi zsinatot hívott össze.

Ezen megjelent Naprágy Demeter kalocsai érsek, ki egyszersmind a győri egyházmegye

¹ U. a. II. 119. CXII.

² Schmitth: i. m. II. 87.

³ Lásd a tiltakozó iratot egész terjedelmében: Kazy: Historia Regni Hungariae Lib. II. pag. 157.

igazgatója volt, s kijelenté, hogy csak, mint győri igazgató jelent meg kötelességből, mint érsek pedig suffraganeusaival csak tetszésből; kinyilatkoztatja azonban, hogy ezen esetet jogainak csökkentésére a jövőben felhozni nem lehet, mely tiltakozást az esztergomi érsek, mivel nem nemzeti, hanem csak tartományi zsinatot hívott össze, helyben is hagyott.¹

Midőn 1630-ban Pázmány Péter nemzeti zsinatot hívott össze, hasonló eset történt. Telegdy Miklós kalocsai érsek és nyitrai igazgató Naprágy példájára szintén óvást tett. De ekkor Pázmány és az általa kiküldött jogtudósok kimutatták, hogy itt nem tartományi, hanem nemzeti zsinatról lévén szó, az esztergomi érsek, mint Magyarország primása és a szentszék született követe igenis jogosítva van meghívni a kalocsai érseket és ennek kötelessége megjelenni.² Ebbe Telegdy bele is nyugodott.

Forgách halála után 1616-ban az ország közóhajára Pázmány Péter nemcsak korának, hanem az egész magyar történelemnek egyik legnagyobb alakja lépett a primási székre. Az ő óriási tevékenységét, melyet a politikai, egyházi, irodalmi, tanügyi és társadalmi téren kifejtett, még csak vázolni is, túlhaladja érte-

¹ Lányi: Magyarföld egyháztörténetei 192. l.

² Lányi: i. m. 211. lap. Lásd Török: i. m. II. 137. CXXVII.

kezésünk keretét, s azért csupán arra terjeszkedünk ki, a mi szorosan ide tartozik.

Pázmány a primási jogok erélyes védője volt. Még kineveztetése előtt a királyi kincstár képviselői egy hosszú jegyzéket nyújtottak neki át, melyben különböző igaztalan jogczimen a primási jövedelmek egy részéről le kellett volna mondania, követelvén tőle, hogy azt írja alá és akkor kinevezik. Pázmány azonban határozottan kijelentette, hogy ily feltétel mellett neki a primási szék nem kell s nemcsak hogy semmiről sem hajlandó lemondani, hanem kineveztetése esetében mindazt vissza fogja követelni, a mit a primási széktől eddig jogtalanul elvontak.¹

Pázmány mindenkor hiven ragaszkodott a királyi házhoz, ezért 1620-ban a beszterczebányai országgyűlésen Bethlen hivei számkivetésre ítélték. «Petrus Pazmanus Jezuita, Archiepiscopus proscriptus est, perpetuoque mulctatus exilio quod malum Patriae civem se praebuerit».²

Midőn pedig Felső-Magyarországból kiűzték Bethlen hiveit, a kormány az követte Pázmánytól, hogy az Érsek-Ujvárbán elhelyezett katona őrséget saját költségén tartsa fenn. — A primási jogoknak ezen megsértése ellen azon-

¹ Purpura Pannonica. 243. l.

² Kazy: Hist. Regni Hung. Lib. II. pag. 180.

ban Pázmány erélyesen tiltakozott s azok védelmére egy szép levelet írt a királyhoz.¹

Ugyanily erélylyel védelmezte a primási jogot szemben a királylyal a pozsonyi prépost kinevezése ügyében, többek közt mondván: «Absit ut ego ulla in re jus Regale imminutum velim; quin imo et animo cuperem coelationem huius Præposituræ ad maiestatem vestram pertinere potius, quam ad me; hac enim ratione minor apud Deum ratio reddenda esset; sed ut obligationi meæ satisfaciam, ius Archiepiscopi Majestati Vestræ suggerere debui». Midőn pedig meghallotta, hogy többen azt tanácsolták Ferdinándnak, hogy Pázmány halála után többé ne nevezzen ki primást, s az esztergomi szék nagy jövedelmeit foglalja le a kincstár számára, azonnal ily című művet írt: «Graves et iustæ causæ, quæ permovere debent Maiestatem Vestram, ut nunquam Archiepiscopatum Strigoniensem vacare permittat».²

¹ Érdekesnek tartjuk a levél következő részét közölni: «Quia Archiepiscopum Strigoniensem Reges Hungariæ semper hucusque pro patre agnoverunt, et litteris hoc titulo honorarunt: ea propter obligatum me esse sentio, ut animæ suæ et conscientiæ Regis optimi curam habeam. Cum igitur clare mihi compertum sit, bona conscientia suam maiestatem non posse impositam Ecclesiæ meæ pensionem exigere, debui ex officio Regiam Maiestatem admonere, ne coram Deo sese oneret, quod ut constat non nisi fundamento dixi etc. Purp. Pann. 251. l.

² Purpura Pannonica, 253. l.

1629-ben értesült Pázmány, hogy a királyi kincstár praefectusa Ujvár mellett némi földet akar az érseki birtokból lefoglalni. Pázmány ez ellen élesen kikelt s jogainak védelmére juniusban egy levelet írt, melyet a következő szavakkal végez: «Denique, quod rei caput est, jure jurando obstrictus sum ad jura et proventus Ecclesiae meae defendendos. Propitius sit mihi Deus, nec parum nec multum Ecclesiae meae derogari patiar. Et hodie hac dignitate Ecclesiastica carere mallet, quam officio deesse.¹

A primási jogok védelme 1622-ben Pázmányt összeütközésbe hozta az akkori nádorral, a protestáns Thurzó Szaniszlóval. Az 1622-iki országgyűlés alatt ugyanis a király második nejét Pázmány és a veszprémi püspök ünnepélyesen megkoronázták. Az egyházi szertartást követő lakomán régi szokás szerint a primás a nádor előtt foglalt helyet. Thurzó ebben a nádori méltóság megalázását látta, s ezért szemrehányásokat tett Pázmánynak, majd pedig a királyhoz fordult elégtételt kérven a történt sérelemért. A király igyekezett őt megnyugtani, sőt kérelmére egy okiratot állított ki, melyben kimondja, hogy a mi a koronázási lakomán történt, nem lehet hátrányára

¹ Kazy: Hist. Reg. Hung. Lib. III. p. 235.

sem a nádornak, sem a nádori méltóság kitűnősége, tekintélye és elsőbbségének és ő az elsőbbséget, mely megilleti, minden előforduló esetben birni fogja.¹

Thurzó ezen okiratot diadalmasan bemutatta az országgyűlésen, de ezzel megsértette Pázmányt, ki szintén féltékenyen őrködött magas állásának előjogai felett. Ezért Pázmány kihallgatást kért a királytól és kijelenté, hogy újabb surlódásoknak elejét veendő, a nádorral többé nem akar találkozni s azért a királyi tanácsból is kilép. A megdöbbent király mentegette magát, kijelenté, hogy a leirat többet foglal magában, mint szavai, a minek oka talán a titkár gondatlansága. Erre a kancellár utján újabb leiratot állított ki, melynek feladata volt az előbbi kiigazítani és magyarázni, kimondván, hogy a király az esztergomi érsek előjogait és kiváltságait sértetlenül óhajtja fentartani s azért kívánja, hogy előbbi iratának szavaiból az érseki előjogokra semmiféle sérelem se származzék.² Így tehát Pázmány lett

¹ Az 1623. aug. 4-én kelt királyi leirat az országos levéltárban.

² Ut memorati Domini Archieppi eiusque Sedis Archiepalis Præeminentia et Privilegia sarta tecta conserventur, neque illius iuribus fortasse melioribus proutcunque sibi competunt, aut competere possunt, ex verbis vel sensu antedicti primi decreti ullum sive nunc sive olim præiudicium generetur. Török: II. 129. CXX. V. ö. Kazy: Hist. Reg. Hung. L. IV. p. 248.

a győztes fél, a primatus jogait megvédelmezte, a nádor kénytelen volt engedni, de a primásra egész haláláig neheztelt.¹

Midőn Telegdy, a nyitrai püspökség igazgatója, mint kalocsai érsek palliumot viselt a nyitrai püspökség területén, ezzel a primási jogon csorbát ütött. Pázmány Rómába terjesztette fel az ügyet, hol kimondták, hogy a kalocsai érsek az esztergomi érsek területén, annak beleegyezése nélkül nem viselhet palliumot. Ekkor Pázmány Telegdynek bizonyos napokon megengedte a pallium viselést.

Pázmány 1629-ben megyei zsinatot tartott, s hogy jövőben, ha esetleg támadás intéztetnék, a primások könnyebben megvédelmezhessek országos törvényekben gyökerező előjogaikat, ezeket zsinatilag elősorolja, hivatkozva mindeniknél a különböző királyi leiratokra vagy törvényekre, melyeken ezen kiváltságok alapszanak.²

A nagyszombati zsinat határozatai megsértették Eszterházy Miklós nádort, a különben kiváló katolikus főurat, ki a nádort, mint a király helytartóját elsőbbségnek tekintette, mint a primást. Ezért Eszterházy a királyhoz egy feliratot intézett, melyben Pázmánynak állítólagos túlköveteléseit XIV fejezetbe foglalja össze, s

¹ Fraknói: Pázmány Péter 139. s. köv.

² Pray: I. 149. — Török: II. 134. CXXV.

főleg azt veti szemére Pázmánynak, hogy magát mint primást a királylyal egyenlőnek tartja; hogy a nádor meghívására nem akar megjelenni az országtanácsban; hogy a nádor tetteit folytonosan megjegyzéseivel kíséri, és a legcsekélyebb ügyet is azonnal a király elé viszi; kéri Eszterházy a királyt, hogy ezen bajokon segítsen s végül ő maga sorolja fel az esztergomi érsek privilegiumait, melyeknél főleg a *personalis præsentia* ellen hoz fel sok *argumentumot*.¹ A királyt nagyon kellemetlenül érintette két legfőbb emberének viszálykodása, s mindent elkövetett azok kibékítésére, a mi sikerült is úgy, hogy végre is Pázmány került ki győztesen.

A primásnak az egész országra kiterjedő hatalmát gyakorolta Pázmány akkor is, midőn 1632-ben az isteni tiszteletben a római szerzetások behozatalát az ország saját szentjeit illető misék és officiumok hozzáadása mellett az egész magyar *katholicus* egyházban elrendelte.²

Pázmány nagy nevű utódainak a primási méltóság megvédése körül már nem sok teendőjük akadt, mert már ekkor általánosan el volt ismerve annyira, hogy ellene fellépni nem igen merészeltek. E kiváló főpapok inkább a

¹ Kazy: *Hist. Regni Hung. Lib. I. p. 256. et segn.*

² Török: *i. m. II. 138. CXXVII.*

török uralom alatt végső inségre jutott egyház felszegélyezésére, a papnevelés előmozdítására, a hitélet felvirágoztatására és a tudomány fejlesztésére fordították főfigyelmüket, s e célból sokszor tartottak nemzeti zsinatot, nagyszerű alapítványokat tettek, s így vívták ki maguknak a nemzet örök háláját.

Lósy primás alatt 1638-ban tartott nemzeti zsinaton Telegdy kalocsai érsek és nyitrai igazgató nem jelent meg, de mentegető levelet írt, öregségét és gyengeségét okolván meg nem jelenhetéseért, mit a zsinat elfogadott ugyan, de megjegyezte, hogy Nyitráról Nagy-Szombatba talán még sem lett volna oly nehéz a megjelenés. Hasonló mentegetést használt a zágrábi püspök is, de egyuttal felhozta a hely távolságát és az utiköltség nagyságát: az okokat nem találta a zsinat elegendőnek s kijelenté, hogy ilyen okok a jövőben a meg nem jelenés okadatolására mit sem érnek. A meg nem jelenő és a magát nem is mentegető pannonhalmi apátra pedig a canon szabta büntetést mérték.¹

Ugyancsak 1638-ban Lósy primás egyenlített ki a vizsályt, mely Draskovics győri és Nagyszőlősi György váci püspök között tört.²

¹ Lányi: i. m. II. 223. 1

² Schmitth: i. m. II. 223. 1.

Lippay primás alatt 1648-ban ismét volt nemzeti zsinat, melyen 11 főpap volt jelen;¹ e zsinaton Lippay György primás a Jézus társaságot a magyar katolikus egyház nevében, mint annak feje elismerte.²

Ép így gyakorolta a primási előjogokat a munkácsi görög püspök kinevezése által.³

Petrus Partenius görög schismaticus püspökök által szenteltette fel magát; később a lelkiismereti furdalások arra kényszerítették, hogy Lippay primáshoz fordult s neki az egész ügyet előadta. Lippay pártfogásába vette őt és X. Incze pápánál kieszközölte felmentését.

Utóda Szelepcsényi György lett (1666—1685), kinek kinevezési oklevelében ismét előfordul a király részéről a régi szólásmód: «*Vacante in praesentiarum in Regno nostro Hungariae Metropolita et primaria regni nostri Hungariae Ecclesia Strigoniensi.*»⁵

1667-ben a király Szelepcsényit helytartónak nevezte ki, azonban bár ez az ügyeket a legjobban vezette, mégis már 1672-ben a magyar alkotmány sérelmével Ampringen Gáspárt küldte az országba kormányzónak. Ekkor a rendek

¹ Lányi II. 225. — Az összehívó levelet lásd: Török II. 150. CXXXVII.

² Török II. 151. CXXXVII.

³ U. a. CXXXIX.

⁴ Kazy: Hist. Regni Hung. Lib. VII. pag. 159.

⁵ Schmitth II. 155.

élükön a primással tiltakoztak ez eljárás ellen, és kérték a királyt, hogy ha csak nádort nem választat, ne vegye el a primástól a helytartóságot, melyet annak annyi előde oly bölcsen viselt. Midőn pedig látta a primás, hogy a király megmarad elhatározása mellett, levelet irt Ampringennek s figyelmeztette őt, hogy alkotmányunk értelmében az országgyűlésen és nyilvános tanácskozásokon a primást illeti az első hely, s ezt sok argumentummal bizonyította.¹

1682-ben Nagy-Szombaton zsinatot tartott, s itt a magyar egyház nevében elvetette a gallicán egyház négy tételét.

Az agg Széchenyi György (1685—1695) primássága alatt a magyar egyház egysége ellen támadást intézett az egyedül magyar származású szerzetes rendnek, a Pálosoknak, Generallisa. Ez születésére nézve horvát volt s azon mesterkedett, hogy a horvát és illir zárdákat a magyar tartománytól elszakítsa. A primás azonban 1695-ben ez ellen erélyesen tiltakozott Rómában, és sikerült is azt megakadályoznia.²

Gróf Kollonich Lipót (1695—1707) primási jogait gyakorolta az által, hogy 1698-ban a latin szertartáshoz csatlakozó magyarországi görög

¹ Schmitth II. 158. l. Lásd különben ezen argumentumokban gazdag levelet egész terjedelmében Kazynál. Hist. Regni Hung. Liber. X. p. 128. et sequ.

² Török! 162. l.

szertartásuak számára jogegyenlőséget eszközölt ki, s ennek védelmét a primási hatóság alá rendelte; továbbá mint az ország primása egyezséget kötött a koronával a magyar főpapok végrendelkezésére vonatkozólag.¹

Utóda a szász fejedelmi herceg Keresztély Ágost lett (1707—1725), ki az egyházba becsusztott visszaéléseket nagy erélylyel iparkodott kiirtani; 1712-ben pedig az ország összes papjainak előírja az öltözködési módot.²

Az ő idejében érte az esztergomi székelt ama nagy kitüntetés, hogy III. Károly Magyarország primásait a római szent birodalom hercegeinek címével diszítette fel, a miről különben még szólni fogunk. Hogy mennyire becsülte a király e jeles primást, mutatja eléggé azon körülmény, hogy 1723-ban a rattisboni birodalmi gyűlésen császári helyettesül őt küldötte.

Utána a szelid és alázatos lelkű gróf Eszterházy Imre következett (1725—1745), ki magát mindig *frater Emericus*nak irta alá, utalva egykori pálos voltára. Ez 1734-ben nemzeti zsinaatot akart tartani, s erre meghivta a kalocsai érseket Patatichot is, *suffraganeusaival* együtt; de Patatich ez által érseki jogait vélte megsértetni s ezért több tiltakozó levelet irt. Eszter-

¹ 1715. art. 16. *Conventio Kollonichiana*.

² *De habito et vestitu cleri Regni Hungariae*. Török i. m. II. 179. CLII.

házy elődei példájára hivatkozott, de Patalich különbséget látott a régi idők közt, «midőn a kalocsai érsek Esztergom egyháza kenyeréből kényszerült élni, és a jelen korszak közt, midőn a kalocsai érseki megye szegény ugyan, de szabad». Egyúttal a kancellárhoz is nyújtott be egy tiltakozást és kérte azt, hogy ő is tarthasson suffraganeusaival zsinatot, hol kész elfogadni az esztergomi határozatokat, csak hogy érseki jogai ne sértsenek az által, hogy talán királyi rendeletnél fogva kénytelen legyen elmenni az esztergomi érsek zsinatára. A dolog abban maradt, mert a növekedő hadi hírek és a dögvésztől való félelem miatt a nemzeti zsinat úgy sem tartatott meg.¹

Ha ezen be nem fejezett ügyből némi hátrány eshetnék is az esztergomi székre, azt pótolták az ország rendei, mert 1741-ben az országgyűlésen királyi biztosítás nyújtatott, hogy az esztergomi érsek és primás ősi jogaiba visszahelyeztetvén, annak tényleges gyakorlásában oltalmaztatni fog.²

Eszterházy utóda pedig, gróf Csáky Miklós (1751—1757), alig foglalta el a primási széket, azonnal Rómába fordult a primási jogok megerősítéseért. XIV. Benedek hajlandó volt a pri-

¹ Lányi: i. m. III. 64. s köv.

² 1741. Art. 10.

más kérését teljesíteni, el is készítette a bullát,¹ de annak kihirdetése mégis elmaradt, azon egyszerű okból, mert az 1751-iki országgyűlésen a rendek a primási jogokat ünnepélyesen elismerték,² s így azoknak a pápa által történő újabb megerősítése bizalmatlanságnak látszott volna a rendek iránt. Midőn a megerősítés daczára néhány bányafelügyelő a selmeczi bányához közel fekvő szt. keresztről nevezett birtokot a kincstár részére le akarta foglalni, Csáky oly erélyesen lépett fel jogainak védelmére, hogy a király hasonló kísérleteket a jövőben mindenkinek szigoruan megtiltott.³

Barkóczy Ferencz primássága (1761—1765) alatt azon kitüntetés érte a primási széket, hogy Mária Terézia 1764-ben alapította a híres szent István-rendet, és ennek, ha az esztergomi székre van töltve, mindig a primás a praelatusa.

Gróf Batthyány József (1776—1799) alatt 1777-ben VI. Pius pápa a nagyváradi görög szertartású egyesült püspökséget egyenesen a primás buzgó felügyelete alá rendelte.⁴

Midőn József császár az egyházat sértő intézkedéseit megkezdte, a primás a püspöki kar

¹ Lásd e kész bullát Török II. 184. CLII.

² 1751. Art. 3.

³ Schmitth: i. m. II. 233.

⁴ Török II. 198. CLXV.

nevében egy hosszú és erőlyes hangon szerkesztett óvást nyújtott be, s bár e tiltakozása eredménytelen maradt, de még megérte azt, hogy József halála után helyre állván a törvényes rend, a primási méltóság az országgyűlésen törvényes jogaiba visszahelyeztetett.¹

Batthyány halála után majdnem tiz évig üresedésben maradt a primási szék. Ez alatt történt, hogy 1804-ben az egri püspökség érseki rangra emelkedett; mivel a pápai megerősítő levélben a primási jogokról nem történt említés, azért a primási jogok hű őre, az esztergomi káptalan, egy gyönyörű nyelven írt és történeti tényekre hivatkozó feliratot intézett I. Ferencz apostoli királyhoz, melyben az esztergomi székhöz kötött magyar primási jogokat fenntartja és megőrzi.

Rudnay Sándor (1819—1831) 277 évi távollét után a primási széket Esztergomba visszahelyezte. 1822-ben Pozsonyba nemzeti zsinatot hirdetett, melyre megjelent Klobusitzky kalocsai érsek is, s bár ez metropolitai jogainak fentartása végett óvást tett, de midőn a primás bebizonyította, hogy a nemzeti zsinatnál nem érseki, hanem primási jogról van szó, megnyugodott.

Kopácsynak kinevezési levelében ő felsége az esztergomi egyház elsőségét ismét nyiltn

¹ 1790/1. Art. 24.

elismeri¹ s a következő évben 1839-ben az országgyűlésen Kopácsy a magyar klerus és katolikus egyház nevében nyilatkozik a vegyes házasságok ügyében. A pápa ugyanezen ügyben válaszát is így czimezi: «Venerabilibus fratribus Primati et Archiepiscopis Regni Hungariæ.»²

1848—1867-ig Scitovszky János ült a primási széken, s annak jogait a legerélyesebben védelmezte; midőn a zágrábi püspökség érsekséggé emeltetett, s annak alapító leveléből az tünt ki, hogy az teljesen ki van véve a primás hatósága alól, 1855-ben egy nagy tudománynyal megírt feliratot intézett a pápához, melyben a pápák bulláira és a tényekre hivatkozva, védi primási jogait és kijelenti, hogy a zágrábi érseki székre vonatkozólag, érseki jogairól kész lemondani, de primási jogairól soha.³

Méltó párja ezen okiratnak az esztergomi főkaptalannak 1858-ban a pápához intézett felirata, a primási méltóság védelmére.

A halhatatlan emlékü Simor János a primási jogoknak szintén erélyes védelmezője volt. Midőn e joga 1867-ben Rómában a Centennarium és a japáni vértanuk ünnepélye alkalmával kétségbe vonatott, a pápánál felszólalt és kijelenté,

¹ Metropolitana et Primaria Strigoniensis Ecclesia. Török II. 237. CLXXX.

² Török: i. m. II. 243. CLXXXVII.

³ Lásd e szép oklevelet. Török: II. 263. CXLVIII.

hogy inkább nem vesz részt a körmenetben, minthogy primási jogait csorbitani engedje. Erélyes magatartásával *czélt is ért*, mert primási jogait elismerték.¹

1.

A primás felebbezéseket fogadhat el minden magyar főpapi széktől; és elfogadhat olyan peres ügyeket is, melyek nem felebbezés, hanem egyszerű panasz útján jutnak elébe.

Nálunk a püspökök a biráskodást szentszékeik által gyakorolják; ezeknek elnöke vagy maga a püspök, vagy a püspöki helynök, tagjai a kanonokok és más a püspököktől kinevezett egyének. Régente nálunk az általános egyházjognak megfelelőleg úgy történt az ügyek felebbezése, hogy a pert a suffraganeus püspöki szentszéktől az érseki, innen pedig a primási szentszékhez vitték. Megjegyzendő, hogy Esztergomban két szentszék van, az érseki, melynek elnöke az érseki helynök, és a primási, melynek elnöke maga a primás; mindkét szentszéknek különböző tagjai vannak. A primástól azután Rómába történt a felebbezés s a pápa rendesen delegált valamely magyar püspököt. A felebbezésnek ezen módját világi törvényeink

¹ Lásd: Szeredy «Egyházjog» 468. l.

is megerősítik, és az egyháziaknak javadalmaik elvesztése, a világiaknak pedig fejvesztés büntetése alatt megtiltják, hogy valaki felebbezés nélkül egyenesen Rómában kezdje meg perét.¹

A primáshoz való felebbezés alól ki volt véve a pannonhalmi főapát régi kiváltság alapján; továbbá a kalocsai érsek. Hogy ez utóbbi hogyan szabadult meg a primáshoz való felebbezés kötelezettsége alól, azt igen szépen fejtegeti Scitovszky János primás azon nagybecsű iratában, melyet a primási jogok védelmére 1855-ben terjesztett fel IX. Pius pápához.²

A primás azonban nem csak oly ügyekben bíraskodhatott, melyek felebbezés útján kerültek elébe, hanem oly ügyekben is, melyek egyszerű panaszkép, felebbezés nélkül lettek elébe terjesztve. Kitűnik ez V. Miklós pápának 1452-ben kelt leveléből, melyben a primáshoz ír: «Ac de causis quæ infra limites legationis huiusmodi etiam per simplicem quærelam coram eo et apud dictam sedem moveri et verti contingit, cognoscere et cognosci facere posse libere et licite tenore præsentium declaramus».³

A primás a főpapok közt felmerült viszályban is többször ítelt. Így már 1100-ban a veszprémi püspök és a pannonhalmi főapát közt

¹ 1471. Art. 19.

² Török II. 265. CXLVIII.

³ Török II. 66. LXI.

kitört vizsályt Seraphin primás dönti el.¹ 1638-ban a győri és váci püspök közt támadt pert Lósy primás dönti el, mint legfelsőbb hatóság.²

1856-ban IX. Pius pápa a primásnak birói felülvizsgálati jogát de facto tíz évre felfüggesztette, s egyszersmind ideiglenesen egy felebbezési scialat állított össze a magyar szentszékek részére.

Eltelvén a tíz év, a római szentszék nem újította meg ezen intézkedését, s azért a magyar püspöki kar zsinatilag elhatározta, hogy vissza fognak térni a régi szokáshoz, vagyis elismerik a primásnak birói felülvizsgálati jogát: Mindazonáltal a gyakorlat folytán némi változás állott be a felebbezési forumoknál, úgy hogy ma a felebbezés Magyarországon a következőleg történik:

1. *Esztergomi érseki tartományban:*

Az esztergomi megye területén van négy szentszék. Egy Nagy-Szombatban, mely első folyamodású bíróság a nagy-szombati vicariatus területén; innen történik a felebbezés az Esztergomban levő érseki szentszékhez, onnan az ugyancsak Esztergomban levő primási szentszékhez, onnan Rómába. A nagyszombati vicariatuson kívül újabban alakult a budapesti vicariatus, Budapest székhellyel, mely első folyamodású bíróság a vicariatus területén levő

¹ Schmitth I. 46.

² Schmitth II. 128.

ügyekben, a felebbezés ugyan úgy történik, mint fenn a nagy-szombatinál láttuk. Az esztergomi érsek valamely suffraganeus püspökségében első folyamodású biróság az illető püspökség, honnan a felebbezés ép úgy történik, mint az előbb említett vicariatusoknál.

2. *Kalocsai érseki tartományban:*

Magában a kalocsai egyházmegyében előforduló ügyekben első forum a kalocsai szentszék; második forum a római szentszék specialis delegációja folytán a csanádi szentszék; harmadik forum pedig Róma. Az érseki tartományban első forum az illető suffraganeus püspök; a második a kalocsai érseki szentszék; a harmadik forum pedig Róma. Innen tehát nem kerülnek az ügyek a primási szentszék elé.

3. *Egri érseki tartományban:*

Magában az egri megyében első forum az egri érseki szentszék, második forum a primási szentszék. A tartományban első forum az illető suffraganeus püspök szentszéke; második az egri érseki szentszék, harmadik a primási szentszék; negyedik Róma.

4. *Zágrábi érseki tartományban:*

Magában a zágrábi érseki megyében első forum az érseki szentszék, második forum Róma delegációja folytán a kalocsai, harmadik a pécsi szentszék. Az érseki tartományban pedig első forum az illető suffraganeus püspök szent-

széke, a második forum a zágrábi, harmadik a kalocsai érseki szentszék.

5. *Fogarasi érseki tartományban:*

1859-ben egy pápai breve tíz évre úgy állította össze a felebbezési forumokat, hogy az érseki megyében első forum az érseki szentszék, második forum a nagyvárad latin szer-tartású szentszék, harmadik forum a primás. A tartományban első forum az illető püspökség szentszéke, második az érseki, harmadik a primási szentszék. S így a primási szentszék felebbviteli joga el volt ismervé. Eltelvén a tíz év, melyre a breve szólt, nem történt Rómából megújítás s így e felebbezések egymásután megszűntek, úgy hogy most ebben a tartományban is a második, illetőleg harmadik forum Róma.

6. *Pannonhalmi főapátságban:*

Innen a felebbezés régi kiváltság alapján egyenesen Rómába történik.

Az elmondottakból látható, hogy a régi magyar jognak és a szokásnak megfelelőleg csak is az egri érseki tartományból történnek a felebbezések.

B)

*A primás a római szentszék született követe.
Az ebből folyó többi jogok.*

A római pápának, mint az egyház látható fejének, hatásköre kiterjed az egész egyházra;

az egész egyház területén őt illeti az intézkedési jog; de mivel mindenütt személyesen jelen nem lehet, nagyon természetes és főnökségében foglalt teljes kormány hatalmából önként következik, hogy szükség esetén az egyes vidékekre küldhet maga helyett alkalmas férfiakat, kikben megbizhatik, kik nevében felügyelnek és joghatóságot gyakorolnak. Ezeket nevezzük pápai követeknek.

Az egyháztörténet lapjai tanuskodnak róla, hogy a pápák már a legrégibb időben küldtek egyes helyekre ilyen követeket és a kánonjogban számos intézkedést találunk, melyek ezen követek hatáskörét körülírják. De mint minden emberi intézménybe, úgy ebbe is csakhamar visszaélések csusztak be, egyes követek visszaéltek a pápa bizalmával, hatáskörüket átlépték; azért későbbi időben a pápák, midőn követeket küldtek, minden egyes esetben szigorúan meghatározták azoknak hatáskörét.

Idővel a követeknek különböző nemei fejlődtek ki. Legrégiebbek voltak azon követek, kiket a pápák az egyetemes zsinatokra küldtek, hogy ott helyettük elnököljenek. Ezután fejlődtek ki az úgynevezett apocrisarii, vagyis a pápáknak egyes udvaroknál, főleg a Konstantinápolyinál állandó képviselői. Később találkozzunk az apostoli helyettesekkel, kik egyes tartományokban, a pápai hatalom egy részével

voltak felruházva, ott a pápa személyét képviselték, rangban a metropolitákat is megelőzték, a felmerült ügyeket elintézték, a fontosabb vagy a fenntartott ügyeket a pápának feljeltették. Kezdetben az ilyen apostoli helyettesesség, csak a meghatalmazott személyéhez volt kötve, lassankint azonban ezen személyes jog magához a püspöki székhöz köttetett úgy, hogy aki a püspöki széket elnyerte, azt egyszersmind apostoli helyettesnek is tekintették, s ezeket nevezték született követeknek, *Legati nati*.¹

Minthogy azonban a született követek és egyéb metropoliták közt igen gyakran támadtak surlódások, az utóbbiak gyakran panaszkodtak jogaik megsértése miatt, azért a pápák a született követeket lassankint megszüntették, vagy pedig csupán mint címet hagyták meg joghatóság nélkül. Helyüket a küldött követek a *legati missi* foglalták el, kiket a pápa tág hatáskörrel ruházott fel egyes tartományokra nézve, hogy ott a meglazult egyházi fegyelmet helyreállítsák. Ha az ilyen megbízott bibornok volt, akkor megkülönböztetésül *Legatus a latere* címet nyert.²

Mindezeknek természetesen más és más hatáskörük volt, de ezek bővebb tárgyalása

¹ Lásd bővebben Szeredy Egyházjog 450. l.

² Lásd Aichner. Compendium juris Ecclesiastici, pag. 270.

meghaladja értekezésünk terjedelmét; ennyit azonban szükségesnek tartottunk előre bocsátani a következők megvilágítása végett.

Magyarország primásai tehát szintén viselik a pápai követi méltóságot, még pedig annak különböző neveit. Legrégibb nyomát találjuk ennek a XIII. században, midőn 1226-ban IX. Gergely pápa Róbert esztergomi érseket követének nevezi ki a kunok részére.¹

Később 1243-ban IV. Incze pápa Vancha István érseket nevezte ki pápai követnek Horvátország és Dalmácia részére. 1385-ben Demeter primás szintén viseli a pápai követi címet: «Apostolicæ sedis in Regno Hungariæ et Poloniæ Legato».²

Mindezek azonban csak mint «*Legati missi*» szerepeltek. Az első, ki a született követ címét nyerte, Kanizsay János érsek volt (1387—1418), kit IX. Bonifác pápa 1393-ban diszített fel ezen címmel, de csak személyére nézve.³

Nemsokára azonban V. Miklós pápa 1452-ben ezen címet V. László király kérelmére örökösen összekapcsolta a magyar primási székkal: «Per diversos Romanos Pontifices prædecessores

¹ «Roberto Strigoniensi Archiepiscopo Apostolicæ Sedis Legato.» Schmitth: Archieppi Strig. 109.

² Schmitth: i. m. I. 210.

³ Te primatum et Legatum Sedis apost. Natum. Constitumus. Pray: I. 86. lap.

nostros præ aliis ejusdem Regni ecclesiis Primatiæ, illiusquæ Præsul pro tempore existens Legationis natæ officio et honore insigniti extiterunt...

Jurisdictionem Primatiæ et Legationis prædictorum auctoritate Apostolica tenore præsentium approbamus et confirmamus.¹

Még ugyanazon évben V. Miklós pápa egy másik oklevélben is megerősíti ezen címet Széchy Dénes primásnak,² kit III. Kalixt pápa még külön, Legatus a latere címmel is felruház Magyarország és Dalmácia részére,³ a mi kitűnik Mátyás királynak 1464-ben a székesfehérvári szerzetesekhez intézett leveléből is, melyben Széchy Dénest «Legatus Natus et de Latere» címmel illeti.⁴ 1512-ben pedig X. Leo pápa Bakócz Tamás primást Legatus a latere címmel diszíti fel Magyar-, Cseh-, Lengyel-, Orosz-, Svédország és Dánia részére».

Mindezen címek közül azonban egyedül a Legatus Natus cím az, mely állandóan össze van kötve a primási székkal, és a mely címet V. Miklós pápának idézett levele óta a magyar primások állandóan használtak és használnak mai napig is.

¹ Török : i. m. II. 65. l. LX. okl.

² Pray : Specimen Hierar. Hung. I. 90.

³ Török : i. m. I. 100. lap.

⁴ Schmitth : i. m. I. 260. l.

Abból, hogy az esztergomi érsek a szentszék született követe, folynak még következő jogai:

a) *A primatialis széktől az ügyek nem a nuntius útján mennek Rómába, hanem közvetlenül.*

b) *Mint született követ, nemcsak érseki tartománya, hanem egész követsége határain belül érseki palásstal élhet és keresztet vitethet maga előtt.*

Ezen kiváltságot megerősíti V. Miklós pápa 1452-ben azon második levélben, melyben a született követi méltóságot állandóan az esztergomi érseki székhez köti: «Solus ubique ante se crucem deferri facere».¹

Oláh Miklós primás alatt a primás kiváltságai elősoroltatván, azok közt az is foglaltatik: «Quod solus Archiepiscopus Hungariæ crucem ante se deferri facere possit».

c) *Követsége határai közt püspöki megyéket és kolostorokat, sőt a kiváltságos szerzetes rendeket is meglátogathatja.*

Már VIII. Bonifác pápa 1295-ben az esztergomi érseknek jogát minden egyéb magyarországi apátságok, prépostságok, kolostorok és a kalocsait is ide értve egyenkint elsorolt egyházak irányában megerősíti, tehát nem adományozta, hanem a már eddig is gyakorlatban

¹ Török: i. m. 66. LXI.

volt jogot erősíti csak meg.¹ Ugyanezen jogot megerősíti 1393-ban IX. Bonifác pápa: «Tu etiam in eisdem Civitate et Deoecesi ac Primatia Strigoniensi, ac etiam Monasteriis, Ecclesiis et locis... libere valeas exercere».² 1399-ben pedig ugyancsak IX. Bonifác pápa határozottan az esztergomi érseknek és primásnak veti alá az összes apátságokat, prépostságokat és egyházmegyéket.

Történtek ugyan az egyes apátságok, prépostságok részéről kísérletek a primás ezen fennhatósága ellen, de ezek mindig a primás diadalával végződtek, s minthogy ezekről már fentebb, midőn az esztergomi érseki szék elsőségéről volt szó, megemlékeztünk, azok ismétlését feleslegesnek tartjuk.

Legutóbb IX. Pius pápa 1852-ben Scitovszky János primást Magyarországon mind a három (esztergomi, kalocsai, egri) érseki tartományban a kolostorok visitorává nevezte ki három évre».³

Hogy a primás ezen joghatóságot régente tényleg gyakorolta is, csak egy esetet hozunk fel: mutatja ezt azon oklevél, melyben a pécsváradi apát 1458-ban önként szólítja fel Széchy Dénes primást, hogy ügyében intézkedjék.³

¹ Török II. 42. XXXIX.

² Török II. 54. LI.

³ Purp. Pann. 71. I.

II. RÉSZ.

Azon jogok és kiváltságok, melyek az esztergomi érseket, mint Magyarország primását a magyar közjog szempontjából megilletik.

Még szent István kiváló helyet biztosított a magyar alkotmányban a főpapságnak, mely az első rendet képezte. Azon szoros viszonynál fogva, mely az egyház és állam közt a középkorban volt, a szent király nyomdokain haladó uralkodóink a főpapság ezen kiváló helyzetét nemcsak fenntartották, hanem azt lehetőleg még növelték is; így történt, hogy a főpapság különösen pedig annak feje a primás a magyar közjog szempontjából sok joghoz és kiváltsághoz jutott, melyek közül több mai napig is fennáll, egyik-másik azonban a modern jogfejlődésnek áldozatul esett, de a melyeknek ismerete azért a magyar jog szempontjából föltötte érdekes. E jogok a következők:

1.

Az esztergomi érsek mint primás köteles a királyt tanácsal gyámolítani; köteles mindig, de főleg válság idején közvetítőképp fellépni a király és a nemzet között. Ezenkívül Zsigmond uralkodása óta állandóan fő és titkos kancellárja az országnak, s ennél fogva törvényes őre a kettős királyi pecsétnek, melylyel nemesi levelek szoktak kiadatni.

Szt. István a főpapoknak igen nagy befolyást engedett az országos ügyekre és fontosabb esetekben azok bölcs tanácsát mindig kikérte. Így biztos adatunk van, hogy már 1026-ban midőn Konrád császár támadást intézett szent István ellen, ez a főpapok és főurak tanácsát egybe-egyítván, az ország védelméről gondoskodott. Azért mondja Innhoffer pag. 353: «Apud reges Hungariæ initio ducto a Stephano, Præsules primo semper loco in consiliis habiti, nec quidquam decretum, nisi ipsis sancte placuisset. Szt. István fiához, Imre herceghez, intézett atyai tanácsaiban ennek lelkére köti, hogy fontosabb ügyekben a főpapokhoz forduljon. «Tekintsd őket kedves fiam mestereidnek, úgy őrizd őket, mint szemed fényét. Ha jóakaratomat birandod, semmiféle ellenségtől sem kell félned; ha ők örködnék feletted, biztonságban lész».

Természetesen a főpapok között első sorban a primás tanácsát kérték ki királyaink. Így

Géza királynak leghensőbb tanácsosa Nehemiás esztergomi érsek volt.¹

A római szentszék is jól tudta, hogy első sorban az esztergomi érsek köteles a királynak tanácsot adni a válságos időkben. Azért midőn Imre király ellen 1196-ban öcsese András felkelt, III. Incze pápa írt Jób esztergomi érseknek, ki fogadalmat tett, hogy Palæsztinába zárándokol, s ezt neki megtiltotta mindaddig, míg az országban a rend helyre nem áll.² Mátyás esztergomi érsekről, ki a Sajónál veszett el, olvassuk, hogy IV. Bélával együtt nevelkedett, s Béla a legnehezebb ügyekben tanácsát mindig kikérte.³

IV. Béla 1252-ben ismételve sürgeti IV. Incze pápánál Benedek kalocsai érsek felemeltetését esztergomi érsekké, azon okból, mert az esztergomi érsek az ország minden egyházi és világi

¹ «Neæmiam notæ pietatis Antistitem in intimam familiari-tetem admissum consiliorum arbitrum habuit.» Schmitth: i. m. p. 32.

² Cæterum quod plerique rebellium Regi Emerico plurimum negotium facessero et is tum ope, tum opere Archiepiscopi (Jób) indigeret indulset ei quidem Innocentius, ne prius voti solvendi causa Hieroslymam proficisceretur, quam vel Emerico rege curante, Regnum ipsum pristinae tranquillitati restitutum, vel super hoc a Sede Apostolica recepisset mandatum. Schmitth: I. 85.

³ Mathias Strigoniensis Metropolita, cuius opera et consilio, quum simul educati forent, Béla in gravissimis rebus utebatur. Schmitth I. 116. ép úgy Rogerius Cap. XXX.

nagyjai között első lévén, arra van rendelve, hogy az országlás nehéz és titkos ügyeiben a királynak segítségül legyen.¹

A magyar bibornokok életirója azon okok között, melyek miatt Hippolit érsek kénytelen volt az esztergomi széket az egrivel felcserélni s az előbbi Bakocznak átengedni, leginkább azt hozza fel, hogy az esztergomi érsek egyik főfeladata, a királyt tanácssal segíteni, erre pedig Hippolit úgy ifjú kora, mint idegen származása miatt képtelen volt.²

A primás ezen tanácsosi tisztet századokon át gyakorolta is, sőt a Habsburg-ház alatt, midőn királyaink nagyobbára az ország határain kívül tartózkodtak, a primások közül többen a helytartói tisztet is viselték, mint azt az I. Részben láttuk.

E százados szokásnak megfelelőleg az ország rendei 1741-ben, midőn kéri Mária Teréziát, hogy a magyar ügyekben magyar tanácsosokat hallgasson meg, azt is megkívánják, hogy fon-

¹ Cum enim Strigoniensis Antistes sit primus inter Ecclesiasticos, et sæculares Principes, qui nobis consilio et auxilio in omnibus arduis et secretis Regni nostri negotiis. Theiner: Mon. Hung. I. 232.

² Cum enim Strigoniensis Antistites fuerunt sa ecretis intimis ab antiquissimis temporibus Hungariæ Regibus, semperque habiti sunt præcipui Consilarii, præstare id Hippolitis nequibat, tum ob ætatem immaturam . . . etc. Purpura Pannonia pag. 102.

tosabb ügyekben az ország primását, a nádort, a horvátországi bánt stb. meghallgassa.¹

II. József mint az ország egyéb törvényeire, úgy erre se sokat adott, miért is halála után az, 1790/1-iki országgyűlésen a rendek, hivatkozva a régi törvényekre, a primást azon kiváló egyének közé sorozzák, a kik hivatvák a koronának az országgyűlésen kívül is fontosabb kérdésekben tanácscsal szolgálni.²

1848-ban a felelős magyar ministerium behozatalával alkotmányunk lényegesen megváltozott, s így a primásnak ezen joga, s a királynak meghallgatási kötelezettsége teljesen a király akaratától függ; de épen jelenleg uralkodó alkotmányos királyunk, a régi szokáshoz hiven, nehezebb ügyekben a primás tanácsát rendesen ki szokta kérni.

Hogy a primás egyszersmind fő- és titkos kancellári méltóságot is viselte, erre a legrégibb adatunk IV. Béla király idejéből van, ki alatt Fülöp esztergomi érsek kancellár volt, a mint ez kitűnik Béla és fia István között 1262-ben kötött békéből,³ melyet Fülöp mint kancellár ír alá. Valószínű, hogy 1359-ben Miklós érsek is viselte a kancellári hivatalt; a kancellárnak ugyanis egyik főfeladata volt a

¹ 1741. Art. 11.

² 1790/1. Art. 65.

³ Schmitth: i. m. I. 130.

kettős királyi pecsétnek őrizete; már pedig Miklós a nevezett évben Lajos királyt elkíséri a bosnyák hadba, s ez alkalommal az őrizete alatt álló királyi pecsétet sátorából ellopták.¹

1379-ben Demeter zágrábi püspöknek megengedi a pápa, hogy a zágrábi székről átmenjen az esztergomiba s a főkancellári hivatalt elfoglalja; a magyar bibornok életének írója, kitől ez adatot átvettük, hozzá teszi: «Nondum enim summi cancellarii et secretarii dignitas in usu erat».² Tehát ha viselte is egyik-másik érsek a kancellári hivatalt, az még nem volt állandóan összekötve az esztergomi székkal «haud proprium erat Archiepiscopo, neque successoribus hereditarium».³

1393-ban azonban Zsigmond király Kanizsay János primást úgy nevezi ki fő- és titkos kancellárává, hogy ezen czímet utódainak is átadhatja, s azért az 1399-ben az esztergomi káptalan felett tartott canonica visitatio jegyzőkönyve mondja: «Item ex gratiosa annuentia Regum Hungariæ Omnes Archiepiscopi Ecclesiæ Strigoniensis, pro tempore existentes functi sunt et funguntur honore cancellariatus utri-

¹ Török: i. m. I. 75. l.

² Purpura Pannonica pag. 22.

³ Schmitth: Archieppi Strig. I. 217.

usque aulæ, Regiæ videlicet et Reginalis majestatum.¹

Kanizsay János primást különben Zsigmond király azon érdemek elismeréséül, melyeket Zsigmond távolléte alatt az ország kormánya körülszerzett, a római szent birodalom főkancellárává is kinevezte, de ez persze csak ad personam szólt.²

Ezen időtől fogva az esztergomi érsek a főkancellári hivatalt viseli, s erre igen sok bizonyítékot lehetne felhozni; megelégszünk azonban néhánynak felemlítésével. Így 1464-ben Mátyás király Vitéz János primást kancellárjává nevezi ki.³ 1536-ban Magyarország karai és rendei kijelentik, hogy az esztergomi érseknek mint főkancellárnak és a király személyesítőjének a királynak mind tanácsában, mind törvényszékében részt kell venni.⁴

1542-ben I. Ferdinánd magyar király Várday Pál primást a királyi kettős pecsét őrizetének és főkancellári jogának ősi törvényes gyakorlatába visszahelyezte. Közben ugyanis a kettős pecsét használata, mint ezen okiratból kitűnik, bizonyos időre megszakadt. Ferdinand tehát

¹ Török: i. m. II. 56. LII.

² Pray: 173. I. Lásd Török: I. 85. vagy Schmitt: I. 230.

³ Summus est secretarius Cancellarius noster. Török: II. 75. LXVIII.

⁴ 1536. Art. 15.

most újra behozta annak használatát és kimondja, hogy azzal a nemesi okleveleket szokták jelezni és hogy követve a régi szokást, annak őrzését az esztergomi érsekre, mint legfőbb kancellárjára bizza.¹ 1558-ban I. Ferdinánd király kancellárjának nevezi Oláh Miklós primást: «*Archieppum et Metropolitanum Ecclesiae Strig. is Regni Nostri Hungariae Primatem et s. sedis Apostae Legatum natum, summumque et secretarium et cancellarium nostrum etc.*»²

Pázmány Péter 1629-ben zsinatilag elősorolván az érsek privilegiumait, azok között ezen cím szintén előfordul. 1741-ben pedig, midőn az ország rendei a primást ősi jogainak gyakorlásában biztosítják, a kettős pecsétnek visszaadását is említik: «*Eum in finem duplex etiam sigillum suum Regium, moderno Domino Primati ex Archiepiscopo Strigoniensi consignari eumque in avitum et legalem eiusdem usum restitui faciet*».³

1750-ben az országgyűlés sürgeti, hogy az érseki széket és főkáptalant Nagyszombatból, hová a törökök elől menekült, tegyék vissza Esztergomba, s ez alkalommal hivatkozva az 1741. art. 10-re, a primás jogait ismét megerősítik, a primást az ország kancellárjának

¹ Török: i. m. 104. XCVII.

² Török: i. m. II. 113. CVI.

³ 1741. Art. 10.

nevezik és a kettős pecsétről is említést tesznek.¹

A felhozottakból kétségen kívül kiviláglik, hogy a fő- és titkos kancellári cím a XIV. századtól kezdve a primást illette. A kancellári teendőket azonban a primások nem gyakorolhatták mindig, erre fizikai idejük sem lett volna, hanem rendesen volt a király mellett egy állandóan vele levő viczekancellár, ki a folyó ügyeket intézte. Az 1848-iki alkotmányváltozás következtében a primásnak ezen kiváltsága is pusztá czímmé tett.

2.

Az esztergomi érsek, mint Magyarország primása Keresztély Ágost primás óta a római szent birodalom hercege, a mely cím a római szent birodalom feloszlása után is fennmaradt, azért ma is hercegprimás czímmel él.

Az első primás, ki római birodalmi hercegi czímet nyert, Pálóczy György volt, ki elkísérte Zsigmondot a nürnbergi birodalmi gyűlésre s ott érdemei elismeréseül nyerte a birodalmi hercegi czímet, de csak személyére.²

III. Károly király 1714-ben Magyarország primásait állandóan a római szent birodalom

¹ 1750. Art. 3.

² Török: i. m. I. 87. l.

hercegi czimével diszítette fel: «In veros Sacri Romani Imperii Principes et ad titulum atque dignitatem principatus Imperialis ereximus exaltavimus ac sublimavimus.»¹

A nemzet úgy tekintette legfőbb papjának, ezen kitüntetését, mint a király jó akaratának nyilvánulását az egész magyar nép iránt, s azért az 1715-iki országgyűlésen háláját fejezte ki a királynak és e hálát törvénybe is iktatták.²

3.

Hajdan az ország egyik rendes bírója volt és törvényszékeken királyi személyes jelenlétnek tartatott (personalis praesentia regia in judiciis). Legújabb időkig a hétszemélyes táblánál, mint közbíró közvetlenül részt vett a bíráskodásban; a királyi táblánál pedig közvetve, a mennyiben ahoz a többiekkel egyenlő szavazattal bíró két érseki ülnököt nevezett ki.

1536-ban kijelentik a rendek, hogy a primásnak mint főkanczellárnak s a király személyesítőjének a királynak mind tanácsában, mind törvényszékében részt kell vennie:..... ut ipse (Archieppus Strig.) juxta formam generalis Decreti Regni tamquam personalis majestatis

¹ Kelt Bécsben, 1714 deczember 9-én. Lásd Török: II. 180. CLIII.

² 1715. Art. 111.

Regiæ Præsentia unus ex iudicibus Regni ordinariis censeatur».¹

1557. art. 13. §. 3. kimondja, hogy a királyi táblához az érsek 2. bírót nevezhet ki; a 4. §. pedig kimondja, hogy azoknak fizetését a királyi kincstár viseli.

1629-ben az esztergomi megyei zsinaton Pázmány kihirdeti a primásnak országos törvényekben gyökerező előjogait s azok közt fel van ez is sorolva: «Personalis Præsentia Regiæ Majestatis et unus ex iudicibus Regni ordinariis», a III. pontban pedig az mondatik: «Illud quoque legibus Ungariæ expressum est, ut duo homines Archiepiscopi Strigoniensis iudicio Tabulæ Regiæ intersint. — Minthogy az újabb törvények különösen pedig az 1869. IV. t.-cz. a bíróság szervezetét teljesen átalakították, a primásnak ezen joga megszűnt.

4.

A magyar királyi helytartó tanács egyik tanácsosa volt; és midőn II. József ezen kormányzék mellett az egyházi bizottmányt felállította, ennek elnöki tisztét a primásra ruházta.

Az 1782-ben felállított egyházi bizottmány feladata volt a római és görög katolikus egyházra vonatkozó következő ügyek kezelése:

¹ 1536. Art. 15.

a) Az egyházra vonatkozó közügyi rendeletek kidolgozása és módosítása.

b) Püspökségek alapítása, felosztása, eltörlése, egyesítése.

c) Az apostoli szent székkal való ügyek.

d) A püspöki hatóság alóli felmentések, végrendeleti kérdések, házassági felmentések, kegyuri dolgok; alapítványi ügyek; a szerzetesek benső fegyelmi és igazgatási ügye; az egyházi fenyték alkalmazása, stóla-díj megállapítása stb.

József császár e választmány elnökévé ki-nevezte Batthyányi József primást s ennek elfoglaltsága esetére helyettes elnöknek Csáky János tárnokmestert.¹

5.

A primás Esztergom vármegye örökös főispánja.

Az örökös főispáni méltóságot egyes kiváló családok a különböző vármegyékben már igen régen viselték. Hasonló kitüntetést egyes főpapjaink is nyertek a királyoktól, így az egri érsek Hevesmegye örökös főispánja, a primás pedig Esztergom vármegyéé stb. Hogy mikor jutott e méltósághoz, azt biztosan megállapi-

¹ Lásd: Lányi i. m. III. 79. köv.

tani nem tudjuk; annyi bizonyos, hogy az esztergomi érsekség, már II. Endre idejében össze volt kötve az esztergomi főispáni méltósággal, mint az kitűnik II. Endrének 1215-ben kelt adományleveléből, melyben a kakathi vámot és az esztergomi városi vásárhelypénz-jogot az esztergomi főkáptalannak ajándékozta.¹

Ezen időtől fogva már számtalan okmány tanuskodik a mellett, hogy a primás ezen jognak folytonos gyakorlatában volt. Így.

IV. Béla idejében Moyses Nándor jelentést tesz a királynak, hogy Fülöp esztergomi érsek a főispáni székbe beiktattatott.²

IV. László idejéből fennmaradt II. Miklós és II. Benedek érsek kinevezési okmánya és mindkettőben előfordul az örökös főispáni czim.³

III. Endre 1290-ben az esztergomi érseket szintén örökös főispánnak nevezi.⁴

I. Róbert Károly uralkodása alatt Tamás esztergomi érsek az 1317-ben Kalocsán tartott nemzeti zsinatról fennmaradt oklevélben egye-

¹ Török: i. m. II. 20. XVIII. Perpetuato Strigoniensi Archiepiscopatu Comitatu.

² Fejér: Cod. Dipl. V. 1., 211.

³ Schmitth: i. m. I. 136., 138.

⁴ Patris Domini Lodomerii divina miseratione Strigoniensis Archiepiscopi et Comitis perpetui loci ejusdem. Török: i. m. II. 39. XXXVI.

nesen Esztergom megye örökös főispánjának nevezi magát.

Nagy Lajosnak 1351-ben kiadott törvényeit V. Miklós az akkori esztergomi érsek úgy írja alá, mint Esztergom megye örökös főispánja.²

Ugyanezt teszi Demeter érsek is, midőn Mária királynő 1384-ben megerősíti II. Endre Decretumát.³

Használja e czimet Kanizsai János is.⁴

Pázmány alatt 1629-ben tartott megyei zsinaton a magyar primásoknak az országos törvényekben gyökerező előjogai zsinatilag is elősoroltatván és okmányokkal igazoltatván, mindjárt az első pontban kimondatik: «*Archiepiscopus Strigoniensis est Comes perpetuus Strigoniensis.*»⁵

Midőn Mária Terézia 1776-ban gr. Batthyány József kalocsai érseket nevezte ki primásnak, őt az esztergommegyei örökös főispánságban is megerősítette.⁶

A primások ezen jogot úgy gyakorolták,

¹ Thomas, divina miseratione Archiepiscopus Strigoniensis locique ejusdem nominis Comes Perpetuus. Török: i. m. II. 44. XLI.

² «Locique ejusdem Comite perpetuo Corp. J. H. Com. Deer. Ludovicii 1351.

³ Schmitth: I. 208.

⁴ U. a. I. 214.

⁵ Török: i. m. II. 134. CXXV.

⁶ Lányi: i. m. III. 116. l.

hogy a tényleges főispáni teendők végzésével rendszeren az esztergomi főkáptalan valamely jeles tagját bízták meg. Mivel azonban az 1870. XLII. t.-cz. 55. §. azt mondja: «A vármegyék élén a megyei főispánok állanak, kiket a belügy-miniszter előterjesztésére, tekintet nélkül az örökös főispánokra, a király nevez ki,» ezen törvény életbe léptetése óta az örökös főispáni cím puszta címmé lett, melyet a primás ma is használ.

6.

A primás a kiváló szent István rendnek főpapja és a királyi családnak, midőn Magyarországon tartózkodik, plébánosa.

Mária Terézia 1764-ben alapította a három osztályból és 100 tagból álló szent István rendet, melynek célja az uralkodóház és a haza érdekében szerzett polgári — nem katonai — érdemek jutalmazása. Ezen rendnek feje mindenkor és elválhatatlanul az uralkodó magyar király, Prælatusa pedig, ha az esztergomi szék be van töltve, a primás.

A primás egyúttal a királyi család plébánosa is, kinek előjogát képezi a királyi családot szentségekkel ellátni. Ezen jogát a primás kezdetől fogva gyakorolta is. Így 1007-ben Sebestyén érsek keresztelte meg Imre herceget.

1009-ben ő adta össze István király nővérét Urseolo Ottó velencei dogéval.¹ 1020-ban ő jegyezte el Imre herceget. 1038-ban Szt. Istvánt II. Dominic primás temette el Székesfehérvárott és pedig mint Bonfin megjegyzi, mivel a Szűz Mária tiszteletére emelt nagyszerű Bazilika még nem volt felszentelve, előbb azt szentelte fel, hogy oda temethessék Istvánt. «Metropolita cum pontificibus et Collegiis Sacerdotum prius eam ex more dicarunt. Bonf. B. 11. 2. 1.

1052-ben Endre fiát Salamont III. Henrik császár leányával Nehemiás esztergomi érsek jegyezte el. «Neæmia Archipiscopo solitas ceremonias perficiente.»² Ugyanazon Nehemiás temette el 1063-ban Béla királyt Szegszárdon stb. De nem csupán a szokáson alapult az esztergomi érseknek ezen joga, hanem hozzá járult a pápának megerősítése is. III. Cœlestin pápa 1191-ben a királyi házat a lelki dolgokat illetőleg kizárólag a primásra bízta.³ Hozzá járul a megerősítés a király részéről is, mit

¹ Schmitth: I. 16—17. l. Ki hozzáteszi: Quod jus secularis annis perpetuum erat metropolitæ ut nimirum Hungariæ Reges eorumque filios et filias sacro connubii vinculo nectant.

² Schmitth: I. pag. 27.

³ Regiæ domus officialium prepositas vinculo anathematis alligandi et in causis spiritalibus iudicandi plenam et illibatam tuam fraternitatem habere decernimus potestatem. Török: II. 12. X. Pray: 104.

II. Endre 1214-ben ezen szavakkal ada meg: «Ad jus Strigoniensis Ecclesiae pertinet præstatio quoque Sacramentorum regibus et reginis Hungariæ eorumque hæredibus».¹

Ugyanezt megerősíti IV. Béla is 1206-ban kelt levelében, mondván: «Nobis et nostris successoribus transgressis divina mandata absolutionis beneficium et remissionem peccatorum vice Dei impertitur ac in fideles nostros et Sacræ Coronæ per Censuram Ecclesiasticam arcet et compellit».²

1399-ben Zsigmond uralkodása alatt az esztergomi káptalan fölött tartott canonica visitatióban el vannak sorolva a primás előjogai, hol a többek közt ez is áll: «Item habuit et habet ex prærogativa speciali jurisdictionem ordinariam in spiritualibus voluntariam et contentiosam in totam Curiam Regiæ et Reginalis Majestatum; videlicet judicandi, confessiones audiendi, absolvendi et alia quælibet Sacramenta ministrandi.»³

Ezen jogot a primások nem csak nemzeti és vegyes házból származott királyaink alatt gyakorolták, hanem később a Habsburg-ház uralma alatt is, a mire annyi történeti bizonyíték áll rendelkezésünkre, hogy azoknak fel-

¹ Török: II. 32., 19. XVII.

² U. a. II. 32. XXVII.

³ U. a. II. 56., 211.

sorolása túlhaladja értekezésünk keretét. Legyen elég még annyit megemlíteni, hogy 1640-ben Lósy Imre primás keresztelé meg Lipótot, a későbbi császárt. 1654-ben Lippay primás temeti el az általa megkoronázott, de még atyja életében elhunyt IV. Ferdinándot.¹

7.

*A királyt a nádorral koronázza és őt kétszer feleskedteti;
a királyné megkoronázásában is részt vesz.*

A koronázási jog kezdettől fogva az esztergomi érseket illette, és e jogot sokáig, ellenmondás nélkül gyakorolta. E jog bizonyítékaul szolgál azon régi pecsét, melynek egyik oldalán egy mitrás főpap van, jobbájában a pásztorbotot, baljában pedig Magyarország koronáját tartva, körül pedig ezen írás olvasható: Archiepiscopus Strigoniensis. A másik felén áll köpenyben jogarral a kezében egy alak fedetlen fővel, és köröskörül a következő írás olvasható: «S. Rex. Hungariæ.» Ez mintegy jelzi, hogy az esztergomi érseknek jogát képezi, a koronát a király fejére tenni.²

III. Béla koráig mindig az esztergomi érsek koronázta meg a királyt. III. Béla Manuel görög

¹ Schmitth : II. 144.

² Pray : Spec. Hier. Hung. 118.

császár udvarában nevelkedett s midőn testvére III. István 1173-ban meghalt, ő lett örököse; mielőtt azonban az országba bejött, feltétlen hűséget ígért Manuel császárnak, és ezért az erélyes és hazafias érzelmű primás, Bánfy Lukács vonakodott őt megkoronázni. A királyi párt azonban nagyon sürgette a koronázást és e célból III. Sándor pápához fordult, hogy ez hatalmazza fel a kalocsai érseket a koronázásra. Hosszas tárgyalások és a pápa közbenjárása után végre abba egyezett meg Bánfy Lukács, hogy ez egy alkalommal Pál kalocsai érsek koronázhassa meg a királyt, de csakis az esztergomi szék jogainak elismerése és biztosítása mellett.¹

Az esztergomi érseknek koronázási jogát úgy a pápa mint királyaink több ízben elismerik. Így megerősítette ezen jogot 1191-ben III. Cœlestin pápa,² ugyanazon fentebb már említett bullában, melyben a királyi udvart lelki dolgokban kizárólag a primásra bizza. 1198-ban Imre király szent István és szent Lászlóra hivatkozva kijelenti, hogy ki az Isten akarata szerint az esztergomi szék által meg-

¹ «Pray: Absque præjudicio honoris et dignitatis ipsius ac Strigoniensis Ecclesiæ.» Mint ezt czítálva látjuk III. Inczének 1209-ben kelt levelében. Török: II. 16. lap. XV. okl.

² «In coronatione Regis . . . privilegium tibi confirmamus.» Fejér: Cod. dipl. II. 276.

koronáztatott, az a katolikus vallás jeléül tizedet fizessen az esztergomi érseknek.¹ Ilyen ajándékot adott is V. István 1270-ben «Villem Epel in Comitato strigoniensi.» III. Endre 1290-ben «possessionem nostram Nymphthi seu Thoti.» Róbert Károly 1315-ben Komáromot stb.

A XIII. század elején nagy versengés támadt a koronázási jog terén az esztergomi és kalocsai érsek közt; Berchtold kalocsai érsek mindent elkövetett, hogy az esztergomi széket kizárólagos koronázási jogától megfoszsza. Annál bátrabban intézte támadásait, mert a primási széken János érsek ült, ki előbb mint kalocsai érsek nem csak támadta, hanem tényleg meg is sértette a primásnak ezen jogát, midőn Imrének csecsemő fiát Lászlót megkoronázta. Most azonban eleinte János keményen védelmezte jogait, sőt a pápát is segítségül hívta, és III. Incze pápa 1209-ben az esztergomi érseknek kizárólagos jogát a koronázáshoz meg is erősítette.¹

A kalocsai érsek azonban nem nyugodott, hanem addig erőlködött, míg végre reábirta János érseket, hogy ez a koronázási valamint

¹ Fejér: i. m. II. 324.

² «Nos igitur eorumdem Prædecessorum nostrorum vestigiis inhærentes, præfatum jus, ut videlicet Hungarici Reges ab Archiepiscopis Strigoniensibus semper debeant coronari, tibi et successoribus tuis Authoritate Apostolica confirmamus.» Fejér: Cod. Dipl. II. 416.

a királyi udvarban gyakorolt egyházi hatóság tekintetében jogait egyességgép megosztotta a kalocsai érsekkel, mibe úgy látszik II. Endre király is beleegyezett. De annál erélyesebben felszólalt az egyesség ellen az esztergomi káptalan, és nem is siker nélkül, mert 1211-ben III. Incze pápa levelet intézett II. Endréhez, melyben ellenzi, hogy az esztergomi érsek eddigi előjogaira nézve engedményeket tegyen a kalocsai szék irányában, nem engedvén meg azt sem, hogy a magyar királyt más, mint az esztergomi érsek koronázza meg, minek okául igen helyesen a következőket hozta fel: «... quod si potestas coronandi Reges Ungariæ penes diversas Ecclesias resideret, toti Regno grave periculum, et hæredibus tuis grande posset dispendium generare, cum sicut plenius ipse nosti, frequenter inter Regnum Ungariæ cohæredes super obtinenda regni Corona scandalum sit exortum; quod utique facilius posset suboriri, si eos diversos coronatores contingeret invenire; propter contradictiones et rationes præscriptas compositionem huiusmodi non potuimus, sicut nec debuimus confirmare.»¹

A pápa ezen levelére 1214-ben II. Endre Róbert veszprémi püspök által válaszolt, és helyeselve a pápa indokait, maga is megerősíti, hogy a

¹ Török: i. m. II. 18. XVI. Lásd: Pray i. m. 126.

koronázás joga kizárólag az esztergomi érseket illesse.¹

IV. Béla 1256-ban kelt azon hires oklevelében, melyről a pizetumnál még bővebben szólnunk, a melyben az érseket megerősíti a kamara nyeremény lized jogában, egyszersmind bizonyítja azt is, hogy a koronázási jog egyedül az esztergomi érseket illette.²

III. Endre 1290-ben koronázása után kiadott oklevelében szintén megemlíti, hogy a magyar királyt az esztergomi érsek koronázza.³

Az érsek ezen jogát még a pápával szemben is védelmezte; így midőn IV. Miklós pápa Martell Károlyt pártolja, és a pápai követ által magyar királylyá meg is koronáztatta, erélyesen ellenállt Lodomér érsek, III. Endre lelkes párthive, és pápai oklevelekre hivatkozva bebizonyította, hogy magyar királylyá érvényesen egyedül az esztergomi érsek koronázhat, vagy az, kit az érsek delegál.⁴

I. Róbert Károly 1315. aug. 2-án kelt oklevelében a primásnak koronázási jogát szintén elismeri és neki ezért Komárom városát aján-

¹ U. a. 19. XVII.

² «Pro eadem Ecclesia sancta matre nostra (Strigoniensi) a qua nos sumus et nostri progenitores fuerunt coronati.» Török: II. 32. XXVII.

³ «De cuius Archiepiscopi manu, pro tempore constituti, Regis Hungariae coronantur.» Török: II. 39. XXXVI.

⁴ Schmitth: Archieppi Strig. I. 149.

dékozza.¹ 1332-ben a primás koronázási jogát ismét elismeri.²

A következő évben Róbert Károly azt óhajtotta, hogy fia Lajos még az ő életében megkoronáztassék, de Csanád esztergomi érsek erre nem volt reá birható. A boszus király a pápához fordult, ki ez alkalomra kivételesen felhatalmazta a koronázásra a kalocsai érseket, de csak azon esetre: «Si Chanadinus non posset aut nollet.»³

Zsigmond királyt nem az esztergomi érsek, hanem a veszprémi püspök koronázta meg, mert abban az időben üresedésben volt az esztergomi szék; de mihelyt be lett töltve a primási szék Kanizsay János személyében, Zsigmond 1387-ben egy adománylevélben azonnal elismeri, hogy a koronázási jog az esztergomi érseket illette.⁴ Ugyancsak Zsigmond idejében 1399-ben az esztergomi káptalan felett

¹ Schmitth . . . ut nonnisi honorem coronationis nostræ, nos et nostri successores per ipsum Archiepiscopum teneamus, quem ad modum ceteri Reges nostri antecessores habuerunt.» Török: i. m. I. 72. II. 42. XL. Pray: i. m. 106.

² «A qua (Eccl. Strig.) nos sumus et nostri progeniteres fuerunt coronati.» U. a.

³ Schmitth: i. m. I. 182.

⁴ Schmitth: Dicta Alma Ecclesia Strigoniensi suo pastore et Gubernatore, de cuius manibus Reges Hungarie solent inungi et sacro regio Diademate coronari, pro tunc vacante etc. Török: i. m. II. 54. L., nemkülönben Pray: i. m. 108. I.

lartott Canonica visitatio jegyzőkönyve mondja a primásról: «Item habuit et habet a fundatione Ecclesiae ipsius ministerium coronandi et inugendi Regem et Reginam.»¹ A most idézett okirat szerint a királyné megkoronázásának joga szintén a primás hatáskörébe tartozott volna, de ez a jog sok vitára adott alkalmat, mert a veszprémi püspök szintén magának követelte. A viszály 1216-ban üt ki a királyné koronázása alkalmával. A primás a királyné koronázási jogát is magának vindicálja, de ezért Róbert veszprémi püspök őt Rómába czitálja. Meg is jelentek mindketten Rómában, s ott a pápa által kiküldött bíráknak sikerült a dolgot békés uton elintézni a következő módon: «Ha a király és királyné egy időben koronázandó, akkor az esztergomi érsek koronázza a királyt, a veszprémi püspök pedig a királynét. Ha azonban a királyné egyedül koronázandó meg, akkor az érsek kenje fel a királynét, a koronát pedig a veszprémi püspök tegye fel.»²

A veszprémi püspöknek ezen jogát III. Honorius pápa 1220-ban ismét megerősítette.»³

A veszprémi püspök joga mellett szól a

¹ Lásd: Török i. m. II. 56. LII.

² Balics: A római kath. egyház története Magyarországban. II. 208. l.

³ Theiner: Monum. I. 26. l.

hosszas gyakorlat is, így ő koronázta meg Jolántát is és Beatrixet (II. Endre), Máriát (IV. Béla), Erzsébet (V. István), Izabellát (IV. László), Fennemat és Ágnest (III. Endre), Erzsébetet (Róbert Károly)¹ és Beatrix (I. Mátyás) királynőket.

IV. Bélának 1269-ben kell oklevele szintén határozottan a veszprémi püspök joga mellett szól, s annak mint ki egyszersmind a királyné kancellárja is, évi 500 márka fizetést rendelt. E jogot 1425-ben Zsigmond ismét megerősíti.

Mégis midőn Zsigmond leánya Erzsébet férjhez ment Alberthez, a koronázásnál újabb vita keletkezett; míg végre Pálóczy primás és Rozgonyi veszprémi püspök úgy egyeztek meg, hogy ez alkalommal a veszprémi püspök koronázza meg a királynét; de az esztergomi érsek mégis adott ki egy oklevelet, melyben kijelenti, hogy ha esetleg később oly okiratokat talál, melyek szerint e jog a primást illetné, a mostani tényből azok ellen nem lehet semmit sem felhozni.²

Viszont II. Ulászló idejében a királynét Bakócz Tamás primás koronázta meg, mert az akkor kinevezett veszprémi püspök, Frangepán Gergely, még nem volt felszentelve. Nehogy azonban ezen tényből a veszprémi püspök elő-

¹ Török: i. m. I. 88. l.

² Schmitth: i. m. I. 248. Magát az okmányt I. Török II. 60. LV.

jogaira valami hátrány származzék, a király egy ünnepélyes okiratot adott ki, melyben biztosította a veszprémi püspök koronázási jogát.¹

Mégis azt látjuk, hogy 1715-ben III. Károly nejét Erzsébetet Pozsonyban a veszprémi püspök ellenmondása daczára is Keresztély Ágost primás koronázza meg.²

De ezen időtől fogva ismét életbe lépett a törvényes szokás, mely szerint a primás előbb szent István koronájával érinti a királyné vállát, azután pedig a veszprémi püspök koronázza meg a királynét, de nem szent István koronájával, hanem csak egyházi koronával; a királyné felkenése ellenben mindig a primást illette.

Természetesen oly királynők koronázási joga, kik nemcsak a király nejei, hanem valóságos uralkodók voltak, mint I. Mária és Mária Terézia, mindenkor a primást illette, s ezek nem is házi diademmal, hanem szent István koronájával lettek megkoronázva.

A királyt tehát mindenkor a primás koronázta meg. Sőt V. Lászlót még cseh királylyá is Széchy Dénes primás koronázta meg Prágában, mert az akkori prágai érsek — kit e jog különben illet — kokiczána a hussita tanokhoz

¹ Schmitth: «Neque per hoc volumus juribus et privilegiis ejusdem seu dicte Ecclesie (Vespremien) quoquo modo præjudicari.» Török: II. 85. LXXVIII.

² Schmitth: II. 188. I.

szított, s azért neki a koronázást sem a magyar, sem a cseh főurak meg nem engedték.¹

II. Ulászlót ugyan ismét nem a primás, hanem Oswald zágrábi püspök koronázta meg, de csak azért, mert Hyppolit akkori primás még nem volt felszentelve.² Várday Pál primás pedig egy év lefolyása alatt mindkét ellenkirályt, Zápolyát és Ferdinándot megkoronázta. Ezen időtől fogva az esztergomi érseknek ezen jogát soha többé kétségbe nem vonták, úgy hogy ezen időtől fogva királyainknak megkoronázását a primás háborítatlanul gyakorolta.

8.

A primás egyháznemesi székeiben (sedes praediales) egyháznemesi jószágokat adományozott és ez által úgynevezett praedialistákat vagyis egyházi nemeseket alkotott, kik mint más nemesek, fel voltak mentve a vámok és harminczadok fizetésétől, azonban az országos nemesektől különböztek.

Ilyen praedialis nemeseket nem csak az esztergomi érsek, hanem több más főpap is nevezhetett ki.³ Eredetök hadiszolgálatra vezethető

¹ Török: I. 98.

² Purp.: Pann. 101.

³ Gyakorolták ezen jogot: 1. Az esztergomi érsek. 2. A zágrábi püspök, úgy is mint berzenczei főispán és thopuszkai apát úr. (Fejér: Cod. dipl. II. 2. p. 385.) 3. A győri püspök. 4. A győri káptalan. 5. A pannonhalmi főapát. Ha.

vissza. A főpapok ugyanis bandériumot voltak kötelesek kiállítani s azért az egyházi vagyontól egyeseknek szabad telkeket ajándékoztak, a miből azok éltek és az illető főpap bandériumában fegyveres szolgálatot teljesítettek. Ezen egyházi adományok azonban csak a fiúágra szóltak és megszakadás esetén vagy hűtlenség következtében nem a királyra szálltak vissza, mint egyéb nemesi jószágok, hanem az egyházi fiscusra. Voltak pedig gyalogok és lovasok.¹

Többnyire az egyház tulajdon jobbágysai közül választották őket, de néha másokból is, sőt nem ritkán szabad gazdák is szegődtek az egyház szolgálatába.²

Az adományozott telkek és velök járó szabadság időfolytával örökséggé változtak — de csak a fiú utódokra, — sőt az egyház szolgálói több új királyi kegyelmet is nyertek és egyházi nemeseknek — *Nobiles prædiales* neveztettek, pereik és ügyeik elintézésére külön székek voltak.³

az egyházi nemesek száma nagyon elszaporodott, akkor számukat leszállították, úgy, hogy többen közülök ismét kénytelenek voltak fegyver helyett másképp szolgálni. Lásd: Frank A közigazság törvénye Magyarhonban. I. 124. és köv.

¹ «Jobagiones equestres, qui vulgariter. Lovas legény nuncupantur.» Fejér. Cod. Dipl. IV. 3. p. 277.

² Egy ily beszegődés példája olvasható: Fejér: Cod. Dipl. IV. 2. p. 259.

³ Palatinus Archiepiscopi Strigoniensis említettik egy 1272-iki levélben. (Cod. Dipl. V. 1. p. 226.)

A szolgálatot uruk beleegyezése nélkül nem hagyhatták el.¹

Ilyen *prædialis* nemesekről törvényeink is többször megemlékeznek. Így 1518-ban a szegszárdi apátság *prædialis* nemeseit biztosítja az országgyűlés szabadságaikban.² 1563-ban pedig az esztergomi érsek *prædialis* nemeseit mentik fel az egész országban a vám alul.³

1567-ben a *prædialis* nemesek esküje és vérdíja mondatik ki egyenlőnek egyéb nemesekével.⁴

1662-ben köteleztetnek a *prædialis* nemesek résztvenni a nemesi felkelésben,⁵ a mit megerősítenek az 1681-⁶ és 1741-iki⁷ országgyűlésen.

Ilyen *prædialis* nemeseket kinevező jogával a primás három főnemesi székben élt, ú. m. a vajkain (Pozsony m.) érseklélin (Komárom m.) és a verebélyin (Bars m.).⁸

¹ Fejér : Cod. Dipl. V. 1. p. 187.

² 1518. Art. 26.

³ 1563. Art. 59.

⁴ 1567. Art. 14.

⁵ 1662. Art. 5. § 12.

⁶ 1681. Art. 46. § 11.

⁷ 1741. Art. 63. § 9.

⁸ Lásd Szeredy : Egyházjog 471.

9.

A primás jobbágysai a hid- és utvámok fizetésétől az egész országban fel voltak mentve.

Ezen kiváltságot már a XIII. században bírta a primás. IV. Bélának 1239-ben kelt levelében ugyanis kimondatik: «Quod nullus tributarius in quibus libet Comitatibus vel Partibus regni nostri cuiuscunque nomine ad exigendum sit deputatus, audeat tributum, seu Theloneum aut Pedagium super populos prædictæ Ecclesiæ (strigon.) exigere».²

1283-ban pedig IV. László menti fel az esztergomi érsek alattvalóit bizonyos adók alól.¹

1290-ben III. Endre király megkoronáztatása után egy oklevelet bocsátott ki, melyben az esztergomi érsekség jobbágysait a vám- és helypénzszedés terhe alul felmenti.³

1399-ben Zsigmond uralkodása alatt az esztergomi káptalan felett tartott Canonica Visitatio ezen érseki szék szabadalmait felsorolván, többek közt ezeket mondja: «Item dotata fuit multis libertatibus tam quoad Prælatum, tam quoad Capitulum, ita quod eorum jobagiones a solu-

¹ Pray : I. 129.

² Schmitth : i. m. I. 147.

³ Török : i. m. II. 38. XXXVI.

tione lucri Cameræ Regiæ, a taxa Regia et quacunque ex causa de novo inponendo.¹

1428-ban Lépes György primás, midőn meghallotta, hogy a primási alattvalókat kereskedés közben jogtalan adókkal terhelik, közbenjárt a nádornál s azok adómentességét újból kieszközölte.²

Az ország törvényei is több ízben megerősítették e kiváltságot. Így 1557-ben: «In omnibus autem Regni Teloniis Domini Strigoniensis colonos... specialiter exemptos: ubique constat».³

1563-ban pedig: «Nobiles quoque prædiales et coloni Archieppatus Strigoniensis juxta antiqua eorum privilegia, exactione tributorum et Teloniorum per totum Regnum nusquam impediuntur».⁴

Persze a változott viszonyok folytán e jog ma már megszűnt.

10.

Az esztergomi érseket pizetum jog illette.

Alig van az esztergomi érseknek joga, melyről többen irtak volna, s melyért az érseknek

¹ Török : II. 57. LII.

² Schmitth : i. m. I. 242.

³ 1557. Art. 16. § 5.

⁴ 1563. Art. 59. § 4.

többször kellett volna küzdenie mint a pizetum jog, és mégis ez a jog tartozott sokáig a legkevésbé tisztázottak közé. Annak elnevezése, eredete és miben éte körül a legeltérőbb nézetekkel találkozunk, míg végre Bärnkopf, Luczenbacher és Kollányi Ferencz¹ munkái e kérdést is sok tekintetben megvilágosították, bár az egészen tisztázottnak még ma sem mondható.

A «pizetum» szó eredetére nézve Bél Mátyás azt tartja, hogy e szó a magyar «fizetni» igéből származik: az érsek emberének minden márka után egy nehezék járt fizetés fejében: «fizet»-ből lett aztán «pizet» vagy latinosan «pizetum». Turóczi László a latin «pisum» = «borsó»-ból származtatja, mert azon maradék érczrészec, melyekből az érsek kapott, borsónagyságúak. Még eredetibb Hammerschmidt nézete, ki a zsidó «pazat» szóból származtatja azt, mely egy mérték volt a fővénymosásból hátramaradt ércz «páz» megmérésére. E szóból csinálták szerinte a rómaiak a «pizet» vagy «pizetum» szót. Más írók az olasz «peso» vagy «pezetto» szóból származtatják, mely magyarázatnak a Corpus iuris is kedvezni látszik

¹ Az itt elősorolt adatok legnagyobb részét az ő jeles értekezéséből vettük át, melynek czíme: Az esztergomi érsek pizetum joga. Lásd: Kath. Szemle III. 1889. 521—576. és 679—776. lap.

egyik jegyzetében. Legvalószínűbb azonban Finály véleménye, mely a latin «pensa» szóból származtatja azt, mely szó már szent István korában magyar pénzértéket jelzett, körülbelül oly értékűt, mint a római solidus. Egy márkában volt 8 unczia, egy uncziában 6 penza s így 48 penza volt egy marka. Arra pedig számtalan bizonyítékunk van, hogy 48 pisetum egy márkát tett s így nagyon valószínű, hogy a pizetum nem egyéb, mint a penza származéka; pensából pensetum, ebből pizetum alakulván.

Ép ilyen elágazók a nézetek az iránt is, hogy mikor jutott az esztergomi érsek a pizetum jog birtokába; némelyek szent Istvántól, mások Imrétől, ismét mások II. Endrétől, majd IV. Bélától, sőt Thallóczy Róbert Károlytól származtatja ezen jogot. Legvalószínűbb az, hogy szent Istvántól származik e jog, annyi bizonyos, hogy a pizetumról szóló legrégebbi okmányok is már mint régi jogot említik a pizetumot, és a későbbi okmányok is a pizetumról szólva, sokszor hivatkoznak a szent királyokra. Sőt IV. Béla, midőn 1263-ban újolag megerősíti az esztergomi érsek jogait, azok között a pizetumot is megemlítvén, a végén hozzá teszi: Mindezen szabadalmakat, jövedelmeket és kiváltságokat a legapróbb részletekig megvizsgálván, úgy találjuk, úgy látjuk és tud-

juk, hogy azok mindenkor az esztergomi érsek-séghez tartoztak és tartoznak.¹

Hogy miben áll tulajdonképpen a pizetum-jog, arra nézve szintén eltérők a nézetek, és e kérdés tisztázását megnehezíti azon körülmény, hogy a pizetum idővel sok változáson ment át és később oly jövedelmeket is e névvel jeleztek, melyek eleinte nem tartoztak a pizetum-hoz; és éppen ekkor a török zavargások következtében hosszú időn át nem élvezte az érsek a pizetumot; midőn pedig Oláh primás azt visszaszerzi, már csak az egygyé olvadt jövedelmet keresi és szerzi meg, az abban rejlő különböző elemeket nem említi. Lássuk már most, miből állott ezen jövedelem.

Az esztergomi érsek még szent István ideje óta ellenőrzési joggal bírt a királyi pénzverdék működése felett. A pénzveréshez szükséges vasminták az esztergomi érsek megbízottjának őrizete alatt állottak; minden pénzverdében volt két szekrény; az egyikben voltak a pénzveréshez szükséges vasminták, a másikban az ezüst-rudak. Mindkét szekrény háromszoros zárral volt ellátva s a kulcsokat az érsek embere, a tárnokmester és a kamara-igazgató őrizték, úgy

¹ «Quas quidem donationes, libertates et exemptiones certo certius indagantes, invenimus vidimus et scivimus semper pertinere et pertinere ad Ecclesiam Strigoniensem.» Török: i. m. II. 35. XXX.

hogy egyik a másik nélkül nem nyúlhatott a szekrénybe. Az érsek tehát a pénzverdékben ellenőrző embert, pizeturiust, tartott, s ez nem is volt megvetendő állás, ha meggondoljuk, hogy Kőrmöczön a pizetárius fizetése 52 ducát, körülbelül 468 forint volt; igen nagy összeg a XV. században.

A pizetárius őrizte a vasmintákat, ellenőrizte az ezüstrudak öntését, jelen volt a pénzverésnél és minden munkánál, a mi a kamarához tartozott, és az érsek érdekeit védte. Egyúttal azonban országos érdeket is védett, a mennyiben megakadályozta a hamis pénzverést; és éppen azért, hogy ne csupán az érsek költségein álljon fenn a hivatal, az esztergomi érsek minden oly ezüstmárka után, mely a pénzverdékben feldolgoztatott, egy nehezék — pondus — finom tiszta ezüstöt kapott. Egy budai ezüst márka a mai értékben körülbelül 22 frt 49 krt ért, az ez után járó nehezék pondus körülbelül $42\frac{6}{7}$ krajczárt tett ki.

Minden munkanapon a kamara-igazgató minden egyes feldolgozott márka után kiadta az érsek emberének az egy pondus tiszta ezüstöt, mert különben az nem engedte volna át a pénzveréshez szükséges vasmintát. Midőn később királyaink arany pénzt is vertek, ez után is kijárt a pondus és hogy mily nagy jövedelmet hozott ez az érseknek, eléggé bizonyítja az

1488—1489-iki számadás, mely szerint az előbbi évben 2719 ducát (23,384 forint), az utóbbiban 3277 ducát (27,783 frt) volt a tiszta jövedelem.¹

Így állt a dolog a XV. századig. Az érsek ellenőrzi a pénzverést, s ezért pizetáriust tart a különböző intézetekben, eleinte többet, később kevesebbet, s az ellenőrzés fejében minden feldolgozott márka után kap egy pondust.

A XV. században egyszerre változás áll be. Okmányainkban a pondus helyét elfoglalja a pizetum szó, és megváltozik maga a lényeg is. a mennyiben most már nemcsak a feldolgozott, hanem a fel nem dolgozott arany és ezüst márka után is fizetik a nehezéket. Hogy ezt megérthessük, szükséges felemlíteni az esztergomi érseknek néhány, még szent István idejéből származó egyéb jogát.

Szent István az általa alapított új rendben kiváló helyet biztosított a főpapoknak; a püspökök nemcsak az ország első rendjét alkották, hanem főtisztviselői, főtanácsadói is voltak a királynak. Hogy ezen kötelességöknek megfelelhessenek, gazdag jövedelmi forrásokat bocsátott rendelkezésükre; legjobban gondoskodott azonban az ország első egyházáról, az esztergomi érsekségről. Így a többi közt elrendelte, hogy minden királyi jövedelemből, az akkor meglevőkből úgy, mint a később keletkezendőkből, a magyarok királya, bárki legyen is az, tizedet

adjon az esztergomi érseknek. Így az esztergomi érsek tizedet kapott a kamara haszonból is. A *Lucrum Cameræ* alatt különböző jövedelmeket értettek az Árpádok alatt; így ide tartozott főleg a pénzbeváltásból eredő haszon. Királyaink ugyanis a XII. század végétől azon szerencsétlen jövedelmi forráshoz nyultak, hogy a forgalomban levő pénzt bevonták és helyette újabb, de csekélyebb értékű pénzt verettek s a réGINEK az újjal való becserélését az ország lakosaira kötelezővé tették. Az így befolyt jövedelem egy tizede az esztergomi érseket illette. Mivel azonban ez csak újabb keletű jog volt, nehogy valaki azt higgye, hogy ez által az érsek régibb joga megszűnt, IV. Béla, midőn 1256-ban az érsek jogait megerősítette, ezen jogot határozottan megkülönböztette a régibb keletű pizetum jogtól, közbe szúrván a «solvo eo» szavakat. A folytonos pénzváltás folytán azonban pénzünk annyira megromlott, hogy a külföld csak roppant agio mellett fogadta azt el, a mi a kereskedést megbénította, a forgalmat megnehezítette és az ország lakosainak igen nagy kárt okozott.

Azért a rendek 1342-ben, hogy ezen tarthatatlan állapotot megszüntessék, azon ajánlatot tették a királynak, hogy mondjon le a pénzbeváltásból folyó nyereségről, veressen jó pénzt; viszont kárpótlás fejében minden jobbágytelek

után 18 dinárnyi adót szavaztak meg. A meg-
egyezés létre jött. Róbert Károly az ajánlatot
elfogadta, az adót évenként behajtották s ezen-
től kiválólág ezen jövedelmet nevezték «*Lucrum*
Camerae»-nak, melyből szent Istvánnak fen-
tebb említett intézkedése folytán az esztergomi
érseket egy tized illette «*Decima Lucri Camerae*»
név alatt.

Kapott ezenkívül az esztergomi érsek tizedet
az *Urburák*-ból is, vagyis azon tizedből, melyet
a bányavárosok lakosai a kiásott arany, ezüst
és ércz után fizettek a királynak. A bányaváro-
sok lakói ezen tized befizetése után szabadon
rendelkeztek a kiásott arannyal, ezüsttel és
érczcel; mivel azonban igen sok visszaélés
történt, a bányászok ugyanis tized fejében a
legsilányabb, sokszor olvasztásra is alig érde-
mes érczet szolgáltatták be, azért az ország-
tanács Zsigmond király idejében elhatározta,
hogy ezentúl a kiásott arany és ezüst után a
király ne *urburák*at kapjon a bányászoktól,
hanem az egész kamaranyereséget tartsa meg
magának; az esztergomi érsek pedig minden
ezüst márka után kapjon egy pizetumot. Miután
ezen pizetum annyi volt, mint egy nehezék és
miután az érsek már szent István ideje óta
kapott egy nehezéket minden feldolgozott márka
után, ebből világos, hogy az *urburák* tizede
helyett nyert kárpótlás csak azon pizetum lehet,

melyet okmányaink szerint «de omni auro et argento non cuso» minden pénzzé nem vert arany és ezüst márka után fizettek az érseknek.

Minthogy a márkának $\frac{1}{48}$ része a pizetum egyenlő volt azon nehezékkal, melyet az érsek minden pénzzé vert márka után kapott, azért a pizetum és pondus csakhamar felváltva használtatott, míg végre a pondus egészen elmaradt, és azon jövedelem, mely az esztergomi érseknek minden arany és ezüst márka után fizettetett, akár left az pénzzé verve, akár nem, pizetumnak neveztetett; innen átvive, pizetumnak neveztetett azon jog, melynél fogva az érsek minden arany és ezüst márka után bizonyos jövedelmet igényelt.

Ime tehát a pizetum alatt két egymástól lényegesen különböző dolgot kell érteni. Eredetileg azon pondus, nehezék értendő alatta, melyet az érsek minden pénzzé vert márka után kapott ellenőrzés fejében. A XV. századtól kezdve, midőn először találkozunk a pizetum elnevezéssel, már egy második elem is foglaltatik benne: az urburák tizedének megváltása fejében az érseknek minden fel nem dolgozott arany és ezüst márka után fizetett nehezék. Vagyis a XV. századtól kezdve a pizetumot az esztergomi érsekség nemcsak a pénzverés felett gyakorolt ellenőrzés fejében élvezé, mint az előtt a pondusokat, hanem a

megszüntetett arany és ezüst bányaadó tizedei helyett is azzal a különbséggel, hogy a pénzverés ellenőrzése fejében a pénzzé vert arany és ezüst márkák után kapott egy pizetumot; azon arany és ezüst márkák után pedig, melyek a pénzverdébe nem kerültek, a tizedjog fejében fizettetett neki a pizetum.

Igaz, hogy Mária királyné II. Lajos özvegye 1550-ben I. Ferdinándnak egy levelet írt a pizetum ügyében, és abban azt mondja, hogy a pizetum minden pénzzé vert arany és ezüst márka után jár; de az nagyon természetes, hogy a királyné így beszél, mert az ő idejében még a törvényeknek megfelelőleg minden kiásott aranyat és ezüstöt a pénzverdékbe szállítottak. Csak később I. Ferdinánd alatt kapott lábra a törvényellenes visszaélés, hogy a kibányászott arany és ezüst egy részét veretlenül, nyers állapotban szállították ki a bécsi pénzverdékbe. Minthogy ezen kiszállítást nehéz volt ellenőrizni, a pizetumot utána nem fizették meg, minek következtében az érseki jövedelem tetemesen megcsökkent. Azért az érsekek többször panaszt emeltek és az országgyűlés is több ízben megtiltotta a veretlen aranynak és ezüstnek az országból való kiszállítását, a mint erről később még szólni fogunk.

Ha így két elemet különböztetünk meg a pizetumban, akkor könnyen megmagyarázha-

tunk több olyan jelenséget, melyek különben teljesen érthetetlenek.

Igy meg lehet magyarázni azt, hogy az érsek oly kamarákból is húzott jövedelmet, hol nem vertek pénzt s így annak ellenőrzésére nem lévén szükség, az érsek pizetáriust sem tartott.

Igy magyarázható meg az, hogy bár törvényeink a pénzverés ellenőrzéséből befolyó pizetum jövedelemnek bérbeadását ezen jövedelem elvesztésének terhe alatt megtiltották az érseknek, mégis Hyppolit érsek több kamara után befolyó pizetumot bérbe ad a nélkül, hogy ez ellen valaki felszólalna.

Igy lehet megmagyarázni, hogy a XV. századtól kezdve okmányaink mindig különbséget tesznek a pénzzé vert és a pénzzé nem vert arany és ezüst után fizetendő pizetum közt «De omni auro et argento cuso et non cuso».

Tisztázván így a mennyire lehetett az esztergomi érseknek pizetum jogát, hátra van még, hogy az arra vonatkozó okmányokat ismer-tessük meg röviden.

A pizetumra vonatkozó legrégibb meglevő okmányunk a XII. század végéről, vagy a XIII. század elejéről való (1198—1202) s ebben Imre király az akkor felfedezett selmeczi bányából engedélyez pizetumot a primásnak.¹

¹ Schmitth : i. m. I. 86. lap.

IV. Béla 1256-ban az esztergomi érseknek pizetumjogát két okmányban is megerősítette, és pedig a decz. 16-án keltben a drávántuli részekben is biztosítja neki a pizetumot szemben a zágrábi püspökkel.¹

A dolognak történeti háttere az, hogy azon időben Benedek zágrábi kanonok István bán megbízásából a drávántuli kamarában tartózkodott. Az esztergomi érsek félt, hogy ebből később félreértések támadhatnak, s azért oklevelet eszközölt ki a királytól, melyben kimondatik, hogy Benedek kanonok csakis István bán megbízásából, nem pedig, mint a zágrábi püspök embere tartózkodik a drávántuli kamarában, s kimondja ezen okmány, hogy a tizedek a nevezett kamarában valamint mindenhol az országban az esztergomi érsekhez tartoznak.²

IV. Bélának ezen adománylevelét megerősítette Róbert Károly 1332-ben³ és ezen megerősítést ismételte 1342-ben, midőn a pénzbevéltás helyett elfogadja a megszavazott 18 dénárnyi adót. Róbert Károlynak a pizetumra vonatkozó okmánya azért is nevezetes, mert abban van részletezve a primási pizetárius teendője.

¹ Török: i. m. 31—33, XXXVII—XXXVIII.

² Kollányi 555. lap.

³ Török: i. m. II. 46. XLIII.

1346-ban Nagy Lajos, 1408-ban majd pedig 1437-ben Zsigmond király erősíti meg és biztosítja a primásnak e jogát.

Ezen gyakori megerősítés mutatja, hogy a primásnak ezen jogát többször megtámadták, vagy legalább a primást ezen jog élvezetében háborgatták.

Igy háborgatta a nagybányai kamara igazgató 1452-ben Széchi Dénes primást, ki Hunyady János kormányzóhoz fordult segítségért. Hunyady vizsgálatot rendelt el és miután az érsek követelésének jogosultsága feltétlenül kiderült,¹ kérését teljesítette is. 1459-ben Mátyás király ezen oklevelet újból megerősíti.

Különösen egyes dúsgazdag kamaragrófok okoztak sok nehézséget a primásnak a pizetum fizetése körül; így főleg az elhatalmasodott Thurzó grófok, kik Bakócz Tamás primásnak a pizetum kiszolgáltatását egyszerűen megtagadták. A primás a királyhoz fordult és II. Ulászló 1499-ben utasítja Thurzó János kincstárnokot, hogy az esztergomi érsekséget ősi jog szerint megillető pizetumot rendesen szolgáltatassa ki: «Ipse dominus Archiepiscopus

¹ «... per expressum cognovimus ipsum dominum Archieppum suamque Strigoniensem Ecclesiam et successores universos super solutione huiusmodi proventuum et precipue ponderis fini argenti plenum et efficacissimum jus habuisse et habere.» Török : II. 72. LXV.

tam de urburis et muneta cusa, quam etiam de argento non cuso vel non laborato pizetum ex integro percipere habeat».¹

II. Ulászlónak ezen okmányában előfordul a pénzzé vert és a pénzzé nem vert ezüst, és azonkívül még az urburák is. Fentebb pedig azt mondtuk, hogy a pizetum egyik elemét az urburák tizede helyett fizetett kárpótlás képezte. Miért szerepel tehát itt mégis a pénzzé nem vert ezüst, meg az urburák együttes fel-
említése, és miért találjuk azt még későbbi okmányainkban is? Ennek megmagyarázásánál nem szabad felednünk, hogy urburák alatt a bányavárosok által kiaknázott összes érczkészlet után a királynak fizetett tizedet kell értenünk. Ebből kapott az esztergomi érsek szent István intézkedése alapján egy tizedet. Zsigmond alatt az országtanács, mint fentebb említettük, az összes aranyat és ezüstöt a királynak ítélte oda, ez után tehát megszűnt az urbura és ennek kárpótlásául kapott az érsek minden fel nem dolgozott arany és ezüst márka után egy pizetumot. Egyéb érczek után azonban megmaradt továbbra is az urbura, és így az érsek ezek után továbbra is kapta a tizedet, miért is az urburák és a fel nem dolgozott ezüst után járó pizetum együttes fel-

¹ Török : i. m. II. 84. LXXVI.

említése épen nem ellenmondás. Daczára II. Ulászló fentebb említett okmányának, a hatalmas Thurzók még sem szolgáltatták ki a pizetumot, úgy, hogy az érsek több éven át érzékeny veszteséget szenvedett. Ezért 1517-ben II. Lajos király újból elrendeli a három Thurzó grófnak, hogy a pizetumot kiszolgáltassák, az érseknek okozott veszteséget pedig kárpótolják. Ugy látszik azonban, hogy a királynak ezen rendelete is eredménytelen maradt, mert 1522-ben az országgyűlés is foglalkozott az ügygel és kimondja, hogy a körmöczi bányán a pénzverés ellenőrzésére a primás pizetáriusa jelen legyen.¹

A szerencsétlen mohácsi vészt követő zavaros időben a primás igen sokszor volt kénytelen küzdeni a pizetum jogért. Várday Pál primás 1529-ben kieszközölte ugyan Zápolya Jánostól a pizetum jog megerősítését,² de mivel a következő évben Ferdinándhoz pártolt, a Zápolya birtokában levő kamarákból a pizetumot nem kapta meg, sőt kiszolgáltatásának egyik főellenzője a későbbi primás Utjesenich Frater György volt. De a Ferdinánd birtokában levő kamarák is elmulasztották beküldeni a pizetumot, főleg akkor, midőn Ferdinánd

¹ 1522. Art. 19.

² Török: i. m. II. 99. XCI.

a magyar bányászat és pénzverés vezetését az alsó-ausztriai kamarára bizta, és midőn Ferdinánd alatt lábra kapott azon törvénytelen szokás, hogy az arany és ezüst egy részét veretlen állapotban kiszállították az országból.

Midőn 1553-ban Oláh Miklós egri püspök lett esztergomi érsek, azonnal nagy erélyvel hozzáfogott a primás jogainak, köztük a pizetumnak visszaszerzéséhez. Az ő felszólalására már 1553-ban követelik a rendek, hogy a pénzverésnél a primás pizetáriusa jelen legyen.¹

Ezután a királyhoz fordult a primás és Ferdinánd 1554-ben két leiratában elrendeli a nagybányai és erdélyi kamarai igazgatóknak, hogy a pizetumot a primásnak kiadják.² De még ugyanazon évben visszavonta Ferdinánd ezen intézkedéseket, és felfüggesztette a pizetum kifizetését mindaddig, míg a primás erre vonatkozó jogait be nem bizonyítja. Erre messzemenő vizsgálatok indultak meg, és ezeknek eredménye az lett, hogy a primásnak a pizetumra vonatkozó joga minden kétségen kívül kiderült.

De még ezzel sem volt elhárítva minden nehézség, mert az alsó-ausztriai kamara fennhatósága alatt álló pénzverdék, sokszor be sem

¹ 1553. Art. 26.

² Török: i. m. II. 108. CII.

eresztették a primás emberét a műhelybe. A primás az országgyűléshez fordult, hol 1557-ben el is rendelték, hogy a pénzverésnél a primás embere mindig jelen legyen «velut contra scriba,» a királyt pedig kérték, hogy küldjön rendeletet a bányavárosok hivatalnokainak, hogy ezek a primás pizetáriusát mindig bocsássák be.

Erre támaszkodva Oláh Miklós primás még ugyanazon évben követelte Vas László kamaraigazgatótól, hogy az erdélyi részekből a pizetumot küldje be.¹ A rendek sürgetésére végre Ferdinánd is két leiratot bocsátott ki 1560-ban, melyek egyikében az erdélyi kincstárnokság területén levő bányáknak, a másikban a magyar bányavárosoknak hagyja meg, hogy az esztergomi érseket illető pizetumot fizessék ki.²

Minthogy ezen intézkedések daczára a befolyó jövedelem csekély volt, a primás kérdést intézett e miatt a pizetáriushoz, ki tudatta vele, hogy a jövedelem csökkenésének legfőbb oka az, hogy többé nem szállítják be az összes kibányászott aranyat és ezüstöt a pénzverdébe, hanem azok nagyobb részét veretlen állapotban viszik ki az országból és ezen rész után pizetumot nem fizetnek. Ekkor a primás újból az országgyűléshez fordult, mely kimondta,

¹ Lásd Schmitth: i. m. II. 64.

² Török: i. m. II. 114., 115. CVII—CVIII.

hogy ezentul csak annyi veretlen állapotban levő aranyat és ezüstöt szabad kivinni az országból, a mennyi a király és a királyi család magán használatára szükséges; az érsek embere pedig vigyázzon, hogy többet ne szállítsanak ki.¹

Oláh primás tehát hosszas küzdelmek után ismét visszaszerezte a pizetum jogot, de csak magát a jövedelmet, a nélkül, hogy többé megkülönböztették volna a benne rejlő két elemet, és innen származott a pizetum jogi természete felül keletkezett annyi különböző vélemény, sőt egyéb baj is, a mint látni fogjuk alább II. József intézkedéseiből.

Oláh fáradozásai azonban csak igen rövid időre biztosították a primásnak a pizetumot. Már utóda Vranichich alatt Miksa 6000 (ezer) frttal terhelte meg a primás pizetum-jövedelmét a bakabányái hadi nép tartására. A Vranichich után következett 23 évi széküresedés alatt pedig az udvari kamara egészen magához vonta a pizetum-jövedelmet.

Kutassy János primás 1598-ban kényszerítette ugyan a királyi kincstár praefectusát, hogy a körmöczi pizetumot kiszolgáltassa,² de

¹ 1563. Art. 73. «Dominus Archiepiscopus Strigoniensis pro officio suo Pisetarium suum animadvertere faciat, ne exportetur.»

² Schmitth : i. m. II. 94. l.

a jog elismerését sem ő, sem utóda Forgách nem tudták kivívni, úgy, hogy körülbelül 50 éven át szünetelt a pizetum jog.

Pázmány alig foglalta el a primási széket, azonnal lépéseket tett ezen ősi jog visszaszerzésére, s bár eleinte törekvése II. Mátyás király makacsságán hajótörést szenvedett, utóbb II. Ferdinánd alatt mégis eredményre vezetett, mert ez vizsgálat megtartása után utasította a bányavárosokat, hogy a magyar primást megillető pizetumot rendesen kiszolgáltassák,¹ sőt 1634-ben II. Ferdinánd Pázmánynak még pénzverési jogot is adott egy évre azon nagy kiadások kárpótlásául, melyeket római követése alatt tett.²

Pázmány, hogy a jövőben a primások könnyebben találjanak támogatást, ha pizetum joguk kétségbe vonatik, országos érdeket akart ahhoz csatolni, s azért a visszanyert pizetumjövödelemből a pápa beleegyezésével a maga és utódai nevében alapítványt tett, mely szerint évenként 5000 frtot fizetnek a nagyszombati nevelő intézet fentartására.

Pázmány után a pizetumból folyó jövedelem mindinkább csökkent, sőt nem egy ízben meg is tagadták annak kiszolgáltatását a ka-

¹ Török : II. 129. LXXI.

² Schmitth : II. 121.

mara-igazgatók. — Ez indította Kollonich primást, hogy 1696-ban I. Lipóttól leiratot eszközöljön ki, melyben nemcsak megerősítették a primásnak pizetum joga, de egyszersmind azt is meghagyja Lipót a kamarának, hogy az érseknek eddig okozott károkat térítse meg. Azonban a királyi leirat daczára a kamara tisztviselői továbbra is nagy önkénnyel jártak el a pizetum-jövedelem kiszolgáltatása körül, miért is Keresztély Ágoston primás ismét sürgette a királynál a pizetum jog megerősítését, mely kérelemnek I. József király 1709-ben eleget is tett.

Azonban időközben a pizetumból befolyó jövedelem annyira csökkent, hogy Eszterházy Imre primás, a különben annyira bőkezű és adakozó főpap, megtagadta a Pázmány alapítványa értelmében fizetendő 5000 frtot a nagyszombati convictusnak. Ebből nagy conflictusok támadtak, és a kamara a pizetum kiutalványozását felfüggesztette. A primás a helytartótanácsához fordult, és ennek leiratára kijelentette, hogy hajlandó az évi 5000 (ezer) frtot kifizetni, ha a pizetumból befolyó jövedelem legalább 10000 frtot tesz ki, különben csak a felét fogja fizetni. Ez ügy végre 1741-ben úgy nyert elintézést, hogy a primás fizette az évi 5000 frtot, sőt az elmúlt 1739. és 1740. évekre eső részt is utólag; az azelőtti évekre

(1725—1738) eső rész fizetése alól felmentetett, az udvari kamara pedig utasítást kapott, hogy haladéktalanul fizesse a primásnak a pizetumot.

Batthyány primássága alatt a kamara új fizetési módot állapított meg a pizetumra nézve, a mennyiben egy arany márka után 1 forint 36 krt, egy feldolgozott ezüst márka után pedig csak 9½ krt fizettek, minek következtében a pizetum-jövedelem tetemesen csökkent. II. József pedig azon téves felfogásból indult ki, hogy a pizetum egyedül a pénzverés ellenőrzése miatt illeti meg a primást; minthogy az ő idejében a kincstár maga verette a pénzt, s így ellenőrzésre nem volt szükség, a pizetum jogot 1789-ben megszüntette, bármennyire tiltakozott is ez ellen a primás.

József azonban halálos ágyán maga vonta vissza összes intézkedéseit, s a kanczellár már 1790-ben július 26-án értesítette a primást, hogy II. Lipót a primás pizetum jogát régi érvényében meghagyja és erről a királyi kamarát is értesítette; erre Batthyány pizetáriust is nevezett ki, azt ellátta utasításokkal, de ennek a kamara német hivatalnokaival sok baja volt.

A Batthyány után bekövetkezett széküresedés alatt a kamara önkénytesen beszüntette az arany márka után fizetendő pizetumot, s így a jövedelem nagyon alászállott. Ezért Károly Ambrus primás fel is szólalt, de még mielőtt

kérését érdemlegesen tárgyalták volna, a fiatal primás 1809-ben meghalt. Utána 10 évi szék-üresedés következett, mely alatt a kamara kapzsisága következtében alig folyt be több a pizetumból 2000 frtnál, s még ennek nagyobb részét is nem pengő pénzben, hanem váltó czédulákban fizették ki.

Rudnay primás három ízben, 1821, 23 és 1831-ben írt fel a királyhoz; a pizetumra vonatkozó jogát hathatós érvekkel támogatta, de fáradozása eredménytelen volt. Ép így kevés eredményűek voltak Kopácsynak felszólalásai is, bár ő alatta a pizetumból folyó jövedelem ismét emelkedett, úgy, hogy majdnem elérte a 10,000 frtot.

Az 1848-ban kinevezett Hám primás kinevezési okmányában szerepel a pizetum jog, s bár az akkori bonyodalmas időben a primás nem kapta meg a pizetumot, 1852-ben az neki utólag kiutaltványoztatott és húzta is a pizetum jogot Scitovszky egész haláláig.

Az 1867-ben kinevezett Simor János kinevezésében szintén meg van említve a pizetum, mégis 1868-ban annak kiszolgáltatását a miniszterium megtagadta; 1876-ban pedig a Pázmány által egykor a nagyszombati finővelde részére tett 5000 frtos évi alapítványt is a vallás és közoktatásügyi tárcza keretébe vették fel, s azóta évenként ott szerepel mint rendes kiadás,

s így a pizetum fejében a primás által tett utolsó ellenszolgáltatás is, mely tényleg már rég megszűnt, most jogilag is elenyészett.

Simor János halála után örökösei a pizetum czimén 176,000 frtól követeltek a pénzügyminiszteren, de ez elutasította őket, mely elutasítást ő felsége is helyben hagyott és egyuttal 1891. márcz. 12-én elrendelte, hogy ezen-túl a primások kinevezési okmányából a pizetumra vonatkozó szavak «cum solito piseto» hagyassanak ki, és tényleg Vaszary Kolos primás kinevezési okmányából e szavak hiányoznak is, és ezzel ismét sirba szállott egy századokon át gyakorolt joga a primásnak.

11.

A primás törvényszék előtt peres ügyekben nem tartozik személyesen esküt tenni, hanem ha ez szükségesnek mutatkozik, tisztje által teheti le.

Ezen privilegiumot I. Mátyás király Vitéz Jánosnak, a Hunyady-ház e kiváló barátjának adományozta még akkor, mikor az nagyváradi püspök volt. Midőn később Vitézt érdemeiért primásnak nevezték ki azon kérelemmel fordult Mátyáshoz, hogy ezen privilegiumot az esztergomi székhöz kösse. Mátyás 1466-ban kelt oklevelében Jánosnak és minden utódainak

örökös privilegium gyanánt megengedte, hogy az esküt ne személyesen, hanem valamelyik tiszljök által tegyék le.¹

Ugyanezen privilegiumot megerősítette II. Ulászló király 1496. szept. 24-én kelt okiratában, az akkori primás Hyppolit arragoniai herczeg javára megsemmisítvén ugyanakkor egy ítéletet, mely által a primás kényszerítettett, hogy személyesen esküdjék meg.

1550-ben a pozsonyi országgyűlésen ez a jog ismét vitatva lett és bár akkor a primási szék éppen üresedésben volt, mégis akadtak jogának védői; végre hosszas vita után abban állapodtak meg a rendek, hogy a király döntsön ezen ügyben. I. Ferdinánd a primási szék javára dönté el az ügyet, a mit azután törvénybe is iktattak.²

Ezen törvénycikkre hivatkozva, Pázmány az 1629-ben tartott esztergomi zsinaton a primás előjogai közt a III. pontban felhossa: «Ut

¹ «Idem privilegium . . . non solum pro ipso Domine Joanne Archiepiscopo moderno valere volumus, sed etiam post cum suis successoribus Archiepiscopis in perpetuum de novo concedimus, cum tali declaratione, ut non solum comes et judex Curiae ejus, verum etiam Castellanus Strigoniensis aut aliquis ex officialibus suis . . . in quacumque causa juramentum praestare possint.» Török: II. 77. LXVIII.

² 1550. Art. 64. «Archiepiscopi Strigoniensis et Prioris de Lövvöld Privilegium, ut per officiales juramentum praestent, observetur.»

Archiepiscopus nunquam teneatur personale
juramentum in iudicio deponere, sed per offi-
ciales juret.»¹

Azóta e kiváltság többé nem lett meg-
támadva, s azt a primás mai nap is gyakorolja.

¹ Török: Magyarország Primása II. 135. l. CXXV. okl.

Felhasznált művek.

Dr. Aichner Simon: «Compendium juris Ecclesiastici.» Brixen, 1887.

Dr. Balics Lajos: «A római kath. egyház története Magyarországon». Budapest, 1890.

Cherier Nic. Joann: «Enchiridion Juris Ecclesiastici». Pest, 1839. II. kötet.

Fejér György: «Codex diplomaticus». Buda, 1829.

Fraknói Vilmos: «Pázmány Péter». Pest, 1886.

Frankl Vilmos: «Pázmány Péter és kora». Pest, 1868.

Frank Ignác: «A közigazság törvénye Magyarhonban». III. kötet. Buda, 1848.

Kazy Ferenc: «Historia Regni Hungariæ». Nagy-Szombat, 1737.

Kiss István: «Magyar közjog». Budapest, 1888.

Kollányi Ferenc: «Az esztergomi érsekség pizetum joga». Kath. Szemle. 1889.

Konek Sándor: «Egyház jogtan». Pest, 1871.

Dr. Lányi Károly: «Magyarföld egyháztörténete». Nagy-Szombat, 1844.

Pray György: «Specimen Hierarchiæ Hungariæ». Pozsony, 1779.

Dr. Rapaics Rajmond: «Egyetemes egyháztört. Eger, 1879.

Smith Miklós: «Archiepiscopi Strigonienses». Nagy-Szombat, 1758.

Dr. Szeredy József: «Egyházjog». Pécs, 1883.

Theiner Ágost: «Vetera Monumenta historica Hungarum sacram illustrantia». Róma, 1869.

Török János: «Magyarország primása». Pest, 1859.

«Az esztergomi főkáptalan fekvő és egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára». Pest, 1871.

«Purpura Pannonica». Kassa, 1745.

